

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК
БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Басқару институты

қолжазба құқығында

Едигеев Осер Жаксылыкович

**КЕҢ ТАРАЛҒАН ПАЙДАЛЫ ҚАЗБАЛАРДЫ ГЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУДІ,
БАРЛАУДЫ ЖӘНЕ ӨНДІРУДІ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ**

«7M041 Бизнес және басқару» дайындық бағыты бойынша
«7M04105 – Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы

Бизнес және басқару магистрі дәрежесін иелену үшін магистрлік жоба
«7M04105 – Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы бойынша

Ғылыми жетекші _____ Укибаева Г.К., э.ғ.к. PhD.
(қолы)

Жоба қорғауға жіберілді: «_____» _____ 2023 ж.

Басқару институтының директоры _____ Гаипов З.С. с.ғ.д.
(қолы)

Астана, 2023

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	5
КІРІСПЕ.....	7
НЕГІЗГІ БӨЛІМ.....	15
ҚОРЫТЫНДЫ.....	36
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ.....	39

Нормативтік сілтемелер

Осы магистрлік жобада келесі нормативтік құжаттарға сілтемелер пайдаланылған:

Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған.

Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы N 442 Жер Кодексі.

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі.

Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V Кәсіпкерлік Кодексі.

Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 27 желтоқсандағы № 125-VI «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы Кодексі».

«Жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттар және (немесе) лицензиялар шарттарының сақталуына бақылауды жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің 2018 жылғы 24 мамырдағы № 375 бұйрығы.

«Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі Геология комитеті мемлекеттік мекемесінің аумақтық органдарының ережелерін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі Геология комитеті Төрағасының 2019 жылғы 12 тамыздағы № 68-НҚ бұйрығы.

«Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер тізілімін бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрінің м.а. 2020 жылғы 31 қаңтардағы № 39/НҚ бұйрығы.

Белгілеулер мен қысқартулар

ҚР	– Қазақста Республикасы
АҚ	– Акционерлік қоғам
ЖІӨ	– Жалпы ішкі өнім
ММ	– Мемлекеттік мекеме
НӨК	– Негізгі өнімділік көрсеткіштері
ЛКМ	– Лицензиялық (келісімшарттық) міндеттемелер
«Батысқазжерқойнауы» ӨД	– «Қазақстан Республикасы Индустрия және инфрақұрылдық даму министрлігі Геология комитетінің «Батысқазжерқойнауы» Батыс Қазақстан өңіраралық геология департаменті» республикалық мемлекеттік мекемесі
ЖАО	– Жергілікті атқарушы орган
НҚА	– Нормативтік құқықтық актілер
КТПҚ	– Кең таралған пайдалы қазбалар
ТШИ	– Тікелей шетелдік инвестициялар
РММ	– Республикалық мемлекеттік мекеме
КСРО	– Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы
ҚПҚ	– Қатты пайдалы қазбалар
МО ЖҚБ	– Маңғыстау облысының жер қатынастары басқармасы
ЖҚПБ	– Жер қойнауын пайдалану бөлімі
ЖҚП	– Жер қойнауын пайдаланушылар
ЖЕТШ	– Жыл сайынғы ең төмен шығыстар
ӨБК	– Өнімді бөлу туралы келісімдер
ТТК	– Тәуекелдер туралы келісімдер
ЖҚ және ЖҚП	– Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы кодексі

Кіріспе

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. 2023 жылғы жағдай бойынша Маңғыстау облысында 192 келісімшарт және 79 лицензия, сондай-ақ өңірде жер қойнауын пайдалану құқығын барлығы 271. Бұл сан елдегі саны шағынан көп болып табылатын облыстар қатарына жатады, ол өзіне ерекше назар аударады [1]. Қызметкерлер саны - 11 [2].

Зерттеу жобасында экологиялық аспект маңызды рөл атқарады. Осылайша, экологиялық қауіпсіздік - бұл Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігінің стратегиялық және іргелі құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады, ол өз кезегінде экологиялық тепе - теңдіктің орнықтылық деңгейімен, қоғамның ЖҚП-дың жер қойнауын шамадан тыс және абайсызда пайдалануының және олардың қоршаған ортаға әсерінің салдарларынан қорғалуымен айқындалады [3].

Сонымен қатар, «Қазақстан 2050» Стратегиясының төртінші бағытында мына жағдайлар көрсетілген:

- шикізатты қарапайым жеткізуден энергия ресурстарын өңдеу және жаңа технологиялармен алмасу саласындағы ынтымақтастыққа көшу.

- инвесторларды біздің елімізге ең заманауи өндіру және қайта өңдеу технологияларын жеткізу шарттарымен ғана тарту. Біз инвесторларға біздің еліміздің аумағында жаңа өндірістер құру үшін ғана шикізатымызды өндіруге және пайдалануға рұқсат беруіміз керек.

- барлық өндіруші кәсіпорындар тек экологиялық зиянсыз өндірістерді енгізуі керек [4].

Сонымен қатар, облыстың жүйелі проблемаларында айта кеткен жөн, мысал ретінде:

- ресурстық әлеуеттің жеткіліксіз іске асырылуы, минералдық-шикізат базасының нашар дамуы;

- облыстың ЖӨӨ-дегі өңдеуші өнеркәсіп үлесінің төмендігі, «қарапайым заттар экономикасының» нашар дамуы;

- экологиялық жағдай («Қошқар-Ата» химиялық өндіріс қалдықтары қоймасы, аймақта 320 мың адам тұрады);

- облыстың логистикалық әлеуетінің жеткіліксіз іске асырылуы (халықаралық көлік дәліздері, жүк тиелген теңіз порттары).

Жалпы жер қойнауын игеру, елімізге орасан көп пайдасымен қатар шешімін шұғыл табу қажет мәселелердің бар екенін көрсетіп отыр.

Осы ретте, жер қойнауын пайдалануға арналған лицензиялауды, келісімшарттарды жасасумен орындауға байланысты мәселелер тізбесін көптеп келтіруге болады. Дегенмен, бұл жұмыста ел өнеркәсібінің осы маңызды саласындағы құқықтық қатынастарға қатысушылар тарапынан екіұшты баға тудыратын ең өзекті проблемаларды көрсету мақсат болды. Жер қойнауын игеру саласындағы дұрыс құқықтық тәртіп және осы қатынастардың барлық қатысушылары мүдделерінің теңгерімі осы міндеттерді дұрыс шешуге байланысты және бұл қолданыстағы заңнаманы жетілдіру және бірыңғай құқық

қолдану тәжірибесін дамыту арқылы ғана мүмкін болады.

Жобаның мақсаты. Маңғыстау ауданы бойынша құрылыс тас (щебень) өндіру бойынша шанды басуды енгізу.

Жер қойнауын пайдаланушылардың қолданыстағы бақылау мен мониторинг жүйесіндегі проблемаларды анықтау.

Осы мақсат аясында жобаның негізгі міндеттері:

Маңғыстау ауданы бойынша құрылыс тас (щебень) өндіру бойынша келісімшарттардағы ақаулар мен олқылықтарды анықтау.

- КТПҚ жер қойнауын пайдалануға қатысты қолданыстағы бақылау мен мониторинг жүйесін зерттеу;

- Маңғыстау облысының жер қойнауын пайдалану механизміне талдау жасау;

- КТПҚ жер қойнауын пайдалануын бақылау және мониторинг жүйесін жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар енгізу.

Зерттеу объектісі. Маңғыстау облысы бойынша КТПҚ геологиялық зерттеудің, барлаудың және өндірудің объектілері.

Зерттеу пәні. Маңғыстау облысы бойынша құрылыс тас (щебень) өндіру барысында шанды басу.

Күтілетін нәтижелер. Маңғыстау облысы бойынша құрылыс тас (щебень) өндіру кезіндегі, карьер маңындағы елдімекен тұрғындарының наразылық көңіл-күйін төмендету, жер қойнауын пайдалануды реттейтін НҚА аударылымындарын бірдейлендіру.

Практикалық маңыздылығы. Зерттеу қорытындысы бойынша жер қойнауын пайдалануды реттейтін НҚА жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар енгізуге мүмкіндік беріледі.

Ресми жарияланым. Зерттеу тақырыбы аясында, «Кең таралған пайдалы қазбаларды геологиялық зерттеуді, барлауды және өндіруді мемлекеттік реттеу жай-күйіне шолу» тақырыбында бір ғылыми мақала жарияланды.

Ғылыми мақаланың көлемі 4 баспа бетте.

Мақала академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің 2022 жылдың 14 қазанында болған «Цифрлық және инклюзивті даму экономикасындағы басқарудың жаңа парадигмасы» халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының негізінде жарық көрген журналдың жинағында жарияланған, ғылыми мақаланың көлемі 0,25 баспа табақты құрайды.

Әдебиетке шолу

Таңдалған тақырып мәселесінің егжей-тегжейлі тұжырымдамасы мен мәні үшін, зерттеуді талдау жобаның міндеттері аясында қарастырылды.

Сонымен қатар, жер қойнауын пайдалану туралы іргелі ұғымдарды ашу қажет. Отандық және шетелдік авторлардың зерттеу материалдары ОПИ жер қойнауын пайдаланушылардың бақылау және мониторинг жүйесін жетілдіру мәселелерін зерделеудің негізгі базасына айналды. Бүгінгі таңда жер қойнауын пайдаланушыларды бақылау мен бақылаудың дамыған жүйесі Австралия, Чили, Колумбия, Индонезия, Моңғолия, Перу, Ботсвана және Мексика сияқты елдерде байқалады. Бұл қорытынды "natural resource Governance institute" жер қойнауын пайдалану қызметін жариялайтын ресми және беделді сайт негізінде жасалды <https://www.resourcegovernance.org> [5].

Е.И. Панфилов пен М.В. Дудиковтың «Жер қойнауын пайдалануды реттеу – тау-кен қатынастарын құқықтық реттеудің шетелдік тәжірибесі туралы» ғылыми мақаласында тау-кен өндірісінің ерекшеліктерін, оның ішінде географиялық, тау-кен-геологиялық, экологиялық-әлеуметтік және басқа жағдайларды ескеретін жер қойнауын пайдаланудың құқықтық өрісі кеңінен сипатталған. Осылайша, роман - германдық (континенттік) құқықтық жүйе мен англо-саксондық (жалпы) қатынастарды мемлекеттік реттеудің ұқсастықтарымен айырмашылығы мынада: континенттік жүйеде үкімет тау-кен құқығын беретін тәуелсіз түрде әрекет етеді және бұл көбінесе әкімшілік жолмен жүреді. [10]. Англо-саксондық (жалпы) құқық жүйесінде мемлекет жер қойнауы ресурстарын, әдетте, шарт бойынша пайдалану құқығын бере отырып, тең құқылы тарап ретінде әрекет етуді жөн көреді. Сонымен бірге мемлекет өзінің табиғи ресурстарының иесі ретінде әрекет етеді. Сол позициялардан мемлекет стратегиялық маңызды ресурстарға қол жеткізуді шектейді, пайдалы қазбаларды және қоғамдық мүддені білдіретін өзге де георесурстарды айқындайды [10].

Әр түрлі елдердегі заңнамалық құқықтың алуан түрлілігіне қарамастан, тау-кен өндірісін реттеуге мемлекеттік араласудың негізгі ережелері тау-кен өнеркәсібін дамыту үшін қолайлы экономикалық климат құру және қоршаған ортаға келтірілген залалды барынша азайту болып табылады [10].

Сонымен қатар, мақалада шет елдердегі жер қойнауына меншік мәселесі ашылады және авторлар оны шартты түрде 1-кестеде көрсетілген үш негізгі топқа бөледі:

Кесте 1 – Шет елдердегі жер қойнауына меншік нысаны

1	2	3
Минералды ресурстарға мемлекеттік меншік заңмен танылған және бекітілген елдер (оңтүстік америка және Кариб бассейні елдеріне	Мемлекеттің меншігі, оның жер қойнауы, тек мемлекеттің (федералды немесе оның субъектісінің) меншігіндегі жер	Ұлыбритания және АҚШ кейбір штаттарында мемлекеттік меншікпен бірге жерге жеке меншік құқығын табыстау мүмкіндігі бар,

1-кестенің жалғасы

тән). Бұл талап минералды ресурстарға мемлекеттік меншіктің қазақстандық нысанына сәйкес келеді [11].	учаскелеріне қолданылады. Пайдалы қазбалардың жер қойнауы учаскелеріне (кенорындарына) жеке құқықтар беріледі, бірақ кез келген жер учаскесінде арнайы субъектілерге (Франция, Германия, Жапония және т.б.) жер қойнауын барлауға және пайдалануға рұқсат беруге тек мемлекеттік органдар ғана құқылы.) [11]. Осыған байланысты ғылыми әдебиеттерге мұндай жердің құқықтық режиміне байланысты «жоғары шартты меншік» ұғымы енгізіледі, яғни, ең алдымен, ол негізгі әлеуметтік субъектінің меншігінде және пайдалануында болады [12]. Занды түрде меншік иесі жер қойнауына құқықты басқаруға құқылы, ал егер бұл құқық берілсе, барлық ауыртпалықтар жаңа меншік иесіне өтеді. Бұл модель қоғамдық мүдделерді жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Мысалы, жеручаскелеріне иелік ету жер қойнауын иеленуді де қамтитын Францияда жер қойнауына құқықтар «тау-кен өнеркәсібінің дамуына, геологиялық ізденістерге және минералды шикізатты өндіруге деген қызығушылықтың артуына байланысты айтарлықтай шектеулі» [11].	бұл өз кезегінде учаскенің астындағы табылған пайдалы қазбаларғада меншік құқығының бар екенін білдіреді [11]. Дегенменен, пайдалы қазбаларды өндіру, әрине тиісті құзырлы органдардың келісімімен, яғни рұқсат құжаттарымен ресімделгеннен кейін жүргізіледі. Мысалы, Ұлыбританияда пайдалы қазбаларды, оның ішінде жер учаскесінің иесін өндіруге мемлекеттік органдардың лицензиясы негізінде ғана рұқсат етіледі [11]. Бұл ретте көріп отырғандай, қоғам мүддесі де қамтамасыз етіледі, себебі жер қойнауы учаскесін пайдалануға рұқсат беру туралы шешімді тиісті құзырлы орган, яғни, мемлекеттік реттейді.
Ескертпе – автормен [11] дереккөз негізінде құрастырылған		

Жер қойнауына құқық алу. Қазіргі кезде негізінен тау – кен құқығын алудың тұрақты түрде 2 моделін айтуға болады. Олардың – рұқсат болса екіншісі - келісімшарт. Жалпы үкімет – ЖҚП мемлекеттік лицензиялар, патенттер, іздестіру рұқсаттары және басқа құжаттар бойынша лицензиялау береді.

Келісімшарттық жүйеге ӨБК, ТТК, концессиялық келісімдер кіруі мүмкін [13].

«Жер қойнауын пайдалану – Қазақстан Республикасы экономикасының негізі» атты XV халықаралық құқықтық конференцияда корпорацияның Еуразиялық бөлімшесінің басқарушы кеңесшісі Шеврон, профессор Ж.С. Елубаевтың сөзінде тәуелсіздік алғаннан кейін жер қойнауын пайдалануды басқару тетігі туралы айтылды.

Осылайша, КСРО билігі кезінен бастап өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарына дейін жер қойнауын пайдалану саласы тарихи түрде одақтық деңгейдегі үкіметтің қолында шоғырланған. Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Республикасында стратегиялық бағыттар қайта қаралып, басқарудың жаңа экономикалық және саяси курстары қабылданды, жер қойнауын пайдаланудағы жаңалықтардың бірі жер қойнауын пайдалану объектілерін мемлекеттің қатысу үлесі бар жеке компаниялардың басшылығына беру болды. Осыдан кейін үкіметтің ресми серіктестерінің жер қойнауын пайдалану объектілерінде, шетелдік және ұлттық шаруашылық ұйымдары атынан әкімшілік-шаруашылық еркіндігін қабылдауы басталды, олар өз кезегінде пайда табуға және өз активтерін кеңейтуге мүмкіндік берді. Осыған қарамастан, бұл нысандарда мемлекеттің меншігі сақталды. Өз кезегінде мемлекет жер қойнауын пайдаланушылардың лицензиялық келісімшарттық міндеттемелерді орындауын реттеуші және бақылау функцияларынан кем түспеді [14].

Жалпы, елдегі жер қойнауын пайдалануды құқықтық реттеудің тұжырымдамалық мәселелерінің бірі «жерқойнауы» мен «жеручаскесі» ұғымдарының арақатынасы болып табылады. Негізінен, жер құқығы мен жер қойнауын пайдалану құқығы арасындағы байланысты анықтау осы мәселенің дұрыс шешілуіне және жер қойнауын пайдалануға келісімшарт жасаспай жерасты құрылыстарын салу кезінде туындайтын қатынастардың заңды негіздемесіне байланысты.

Жер учаскесі – (ҚР Жер кодексінің 21-бабының 12-тармағы), ал жерқойнауы жер (ҚР ЖҚ және ЖҚП кодексінің 10 – бабының 1-бөлігі) болып танылады.

ҚР-да және ТМД-ның басқа елдерінде қолданылатын жер телімі түсінігінен айырмашылығы, алдыңғы қатар еуропа елдерінің (Швейцария, Германия, және т.б.) заңнамасына негізделген тәсілге сәйкес, жер телімі конустық пішіні бар, жердің ортасына қарай бір нүктеге дейін тарылып, қарама-қарсы бағытта кеңейетін кеңістік бөлігі [21].

Қазақстанда «жер учаскесі» және «жер қойнауы» («жер қойнауы учаскесі») ұғымдарын ажарату қажеттілігі жер үстінемесе жерасты құрылыстарын салу үшін өзіне тиесілі меншік немесе жер игерудегі жер учаскелерін пайдалану процесінде туындайды. Ғимараттардың (құрылыстардың) күрделі түрлерінің құрылысы іргетастың құрылысымен орналасуы кезінде жер бетіне енуді қамтиды. Кейбір көпжылдық өсімдіктерді отырғызуда жерге терең енеді. Жер асты құрылыстарын (ғимараттар, құрылыстар) салу (әр түрлі коммуникациялық желілер және т.б.); бұл тұрғыда ол жиі кездеседі. Осы жағдайлардың барлығында бұл жер қыртысының бір бөлігін топырақ қабатының астында, яғни жерастында пайдалану кезінде пайда болады. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, жер

беті қай жерде аяқталып, жер қойнауы басталады, Заңның мақсаты және оның мазмұны туралы сұраққа жауап беру керек.

Кеңес заманында меншікке байланысты ұғымдардың спецификалық негіздерінің болуына байланысты жер қойнауына атап айтқанда пайдалы қазбалар иелік ету үкіметте ғана болады деген пікір болған [22].

Бұл тұрғыда, белгілі ғалым Н.А. Сыродоев белгілі бір иммараттарды салу және орналастыру үшін жер қойнауына пайдалану жер асты объектілерін пайдалану деп тану қажет деген ұйғарымға келді [23]. «Жер қойнауы» терминін пайдалы қазбалар бойынша ғана емес, Л.А. Заславская жер қойнауын пайдалану құқығының функцияларын кең қарауды, бұл жер қойнауы, жер сияқты, екі жақты рөл атқарады: өндіріс құралы және кеңістіктік операциялық негіз ретінде түсінуді ұсынды [24]. «Жер қойнауы» ұғымына «геометриялық» көзқарас басқа авторларға да тән. Мысал ретінде, Б.В. Ерофеев, жер қойнауын «геометриялық кеңістік» және оның жер бетіндегі орналасқан барлық табиғи ресурстарды кіреді деген ұйғарымға келеді [25].

«Жер қойнауы» ұғымын және жер асты пайдалану функцияларын кеңейтуге деген мұндай көзқарас отандық заң тақырыбындағы мақалаларда да сынға ұшырады. «Жер қойнауы — геометриялық кеңістік», «жер қойнауы — негізі ел аумағы болып табылатын конус, ал шыңы — жер сфероидінің орталығы» және т.б. сияқты анықтамалардың пайда болуы «жер қойнауы» ұғымын анықтауға дұрыс емес әдіснамалық тәсілдің нәтижесі ретінде танылды [26].

Бұл мәселеге терең үңілмей, біз бұл мәселені шешуде заңнамалық құрылымның жасандылығына назар аударғымыз келеді.

Шамамен 1900-1920 жылдар, жер беті мен, жер қойнауы түсінігіне қатысты олардың қай жерде басталып қай жерде аяқталады деген сұраққа қатысты келесідей түсінікке келіп, заңгер А.Л. Борисовский жердің «жер қойнауынан» «бетінің» айырмашылығының сыртқы белгісі жоқ екенін мойындады, өйткені жер беті аяқталатын және жер қойнауы басталатын тереңдікті анықтау мүмкін емес. Қалыптасқан қатынастарды талдауға сүйене отырып, автор келесідей ойға келеді «мен оның бетін ғана қолданамын, ол оған қаншалықты терең еңсе де, мен жердің тіршілігін ысырап етпестен жер үшін алатын артықшылықтарымды ысырап еткенде жердің қойнауын қолданамын. Ол үшін топырақты толтырудың қажеті жоқ» [27].

Елімізде жерасты құрылыстары мұнай мен газды сақтау, радиоактивті қалдықтарды, зиянды заттар мен сарқынды суларды көму, заң жүзінде жер асты пайдалану объектісі болып табылады (ҚР ЖҚ және ЖҚП кодексінің 10 – бабының 1-бөлігі 3-тармақшасы).

Көрсетілген жағдайларда жер қойнауын пайдалану құқығының туындауының негізі лицензия болып табылады. Сонымен қатар одан бөлек жерасты құрылыстарын салу кезінде тиісті лицензия талап етілмейді.

Кеңестік заң әдебиеттерінде жер бетін тереңдету құқығы жер пайдаланушылардың өкілеттіктеріне кіреді деген көзқарас та айтылды. Сонымен, Б.В. Ерофеев келесідей пікірде болды: «жер пайдаланушының өзіне

берілген жер учаскесін кез келген тыйым салынбаған тәсілмен пайдалануға құқығы бар. Сондықтан жерді пайдалану құқығын тек жер учаскесінің бетімен шектеу дұрыс емес. Жерді ауылшаруашылық және, әсіресе, ауылшаруашылық емес пайдалану әрдайым жер бетінің тереңдеуімен байланысты болуы мүмкін» [25].

Жоғарыда айтылғандарға байланысты «жерқойнауы» түсінігіне нақты пікір қалдырса, геометриялық көзқарас негізсіз және жер қойнауы мен жер учаскелеріне құқықтарды байланыстыруға мүмкіндік бермейтіне келеміз. Осы негіздерде бұл түсінікті пайдалану қажет емес. Осы ретте, заң шығарушының бұл тәсілі, сот қателіктерінің негізі себепшісі болуына мүмкіндіктер алып келеді. Мысалы, ретінде Жоғарғы Соттың веб-сайтында жарияланған және жер асты қуат кабельдерін төсеу сервитуты жер учаскесіне сервитут ретінде жарамды болғанымен, мұндай кабельдерді топырақ қабатына төсеу ақылға қонымсыз болды [28]. Сонымен қатар, біз бұл жағдайда жерасты қуат кабелін төсеу құқығы жер учаскесіне құқықтан туындамайтынын және жер қойнауына қатысты екенін мойындаймыз. Жер учаскесінің иесі үшін топырақ қабатының астындағы кеңістіктің бұл түрін пайдалану жеручаскесінің құқығына жатқызылуы керек.

Әр түрлі келісімшарттар бойынша екі немесе одан да көп жер қойнауын пайдаланушылар бір келісімшарттық аумақ шегінде жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізген жағдайда, келісімшарттық аумақ шегінде жұмыстарды жүргізу тәртібі осындай жер қойнауын пайдаланушылар арасындағы келісіммен айқындалады.

Егер бір келісімшарттық аумақ шегінде әртүрлі келісімшарттар бойынша жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізуді жүзеге асыратын жер қойнауын пайдаланушылар осы мәселе бойынша келісімге келе алмаған жағдайда, құзыретті органмен жасалған келісімшарт бойынша пайдалы қазбаларды барлау немесе өндіру жөніндегі операцияларды жүзеге асыратын жер қойнауын пайдаланушының келісімшарттық аумақта жұмыстар жүргізу тәртібін белгілеу құқығы болады.

Облыстық (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) атқарушы органдарымен жасалған келісімшарт бойынша КТПҚ барлау немесе өндіру жөніндегі операцияларды жүзеге асыратын жер қойнауын пайдаланушы құзыретті органмен жасалған келісімшарт бойынша пайдалы қазбаларды барлау немесе өндіру жөніндегі операцияларды жүзеге асыратын жер қойнауын пайдаланушы белгілеген келісімшарттық аумақта жұмыстар жүргізу тәртібін сақтауға міндетті.

Жоғарыда айтылғандардан бір келісімшарттық учаскеде жер қойнауын пайдалануға екі немесе одан да көп құқықтар белгіленген кезде, қолданыстағы заңнамаға сәйкес, әр тұлға жеке немесе заңды болсын меншігін тану қажеттілігі туындайды. Осы ретте, тұлғамен өз еркінде меншігіне иелік ету қосарласқан құқықтарда өзге тұлғаның құқықтарын шекеуге әкеледі. Осылайша, қазақстандық ғылыми әдебиеттерде жер асты пайдалану құқығы меншік болып табылады деген көзқарас бірнеше реткөрсетілді [29]. Нақты билік категориясын (иелену және пайдалану) жер асты пайдалану құқығын анықтау заңнамалық

құрылым деп танылған осы құқықтың субъективті - құқықтық сипаты туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұдан басқа, ҚР АҚ тікелей меншікті жер асты пайдалану құқығын атайды (541-баптың 2-тармағы).

Құқықтық доктринада мүліктік құқықтар ұғымын және олардың түрлерін анықтауға кең және тар көзқарас бар. М.К. Сүлейменов кең көзқарастың жақтаушысы болып табылғанмен, заттық құқықтың оны затпен байланысты Міндеттемелік құқықтан ажырататын келесі белгілерін тұжырымдады:

- 1) мүліктік құқық;
- 2) объект жеке анықталған зат болып табылады;
- 3) абсолютті құқық;
- 4) ерекше, заттық-құқықтық құқықтардың көмегімен барлығынан және әрқайсысынан ерекше қорғау құралдарына ие;
- 5) заңда белгіленуге тиіс;
- 6) ол иелену және/немесе пайдалану және/немесе билік ету құқығының болуымен сипатталады;
- 7) өту құқығы;
- 8) басым әрекет ету құқығы;
- 9) басқа мүліктік құқықтардың иесін немесе объектісін шектеу құқығы.

[29].

Сонымен бірге, барлық қазақстандық авторлар заттық құқықтардың белгілері мен тізбесін анықтауда осындай кең көзқараспен бөліспейді.

Мәселен, А.Г. Диденко заттық құқықтардың біліктілік белгілеріне мыналар жатады:

- 1) қатынастардың ұзақ мерзімділігі;
- 2) меншік иесінің немесе заң шығарушының ерік-жігерін меншік иесі үшін ерекше шектеулер мен құқықтар берілетін тұлға үшін ерекше артықшылықтар жасауға жіберу;

3) билік пен мүліктік қатынастар субъектісіне меншік иесінің мәртебесіне барынша жақын мәртебе беруге міндетті. Осыған байланысты авторлар і жерді пайдалану құқықтарының мерзімдеріне де көңіл аударып, табиғатын ажыратады [30].

С.В. Скрябиннің пікірінше, меншік құқығы болып табылады "...заңмен және басқа адамдардың құқықтарымен шектелмегендіктен, оларға тиесілі заттарға үстемдік ету, билік ету құқығы субъектілерінің заңды түрде қамтамасыз етілген мүмкіндігі [31].

Автор Мүліктік құқықтың екі доктриналық анықтамасы бірдей дерлік ерекшеліктермен сипатталатынын мойындайды. Бұдан әрі, еңбек иесі біріншіні субъективті меншік деп, яғни рұқсат етілген субъектінің жеке анықталатын нәрсесі деген ұйғарымға келеді.

Жалпы заңнамада, құқық түсінігінде бұған сыни көзбен қараған дұрыс және көбіне-көп бұл түсінік сынға ұшырапта жатады. Осыған байланысты әлеуметтік қатынастарға келсек мүлікпен адамдардың арасындағы қарым-қатынасты бөліп, аражігін ажырата білген дұрыс.

Бұл ретте тұлға мен объект арасындағы құқықтық қатынасты реттеуде

келесідей пікірге келеміз, а) ол қоғам тарапынан танылуы тиіс және б) ол нақты объектіге бағытталуы қажет. Соңғысы меншікпен міндеттердің құқықтарымен құқықтық қатынастарын шектеу үшін маңызды [32].

Жалпы мәселені шешудің бірден-бір тәсілі олар құқықтық қатынасты реттейтін ұғымдар мен сипаттамалардың түсінігі нақты және қолдануы бойынша барынша түсінікті болуы тиіс. Ол жекелеген түрде мүдделер қақтығысының алдын алып, меншік құқығын танып отырып, объектіні (объектінің бір бөлігін) басқалардың иеленуін болдырмауға негізделуі қажет.

Бұл нақты жер асты пайдаланудың құқықтық қатынастары туралы.

Осы ретте, белгілі бір келісімшарттық аумақта бір немесе бірнеше жер қойнауын пайдалану құқығының болуы кейбір жағдайларда негізді деп пайымдауға болады және мұндай мүмкіндікті қажетсіз деп тануға болмайды.

Дегенмен осы тұста, келесідей мәселе туындайды. Жалпы жылжымайтын мүлікке иелік етуді жүзеге асырудың қалданыстағы заңнама түсінігінде «меншік» ұғымын ескере отырып, өзге тұлғалармен бір жер қойнауы учаскесін бөлек иеленуі мүмкіндігінің жоқтығында. Бұл түсінікте иемдену және меншік иесі құқықтарының заңды тетіктеріне қарама-қайшылықтарға алып келеді.

Жалпы баяндай келе, жер қойнауын пайдалану құқығын анықтаудың өзі меншік құқығының тұжырымдамасына қайшы келетіндігін және қайта қарауды қажет ететіндігін көреміз. Бұл проблемалаға қатысты бірден-бір шешім әрине ол жер қойнауын пайдалану құқығын шектеулі меншік құқығы деп тану болып табылады.

Зерттеу әдістері

Магистрлік жоба тақырыбын зерттеу аясында сандық және сапалық және ғылыми әдістер қолданылды.

Мысал ретінде: үстел зерттеу әдісі, дереккөздер мен басылымдардың мазмұнын талдау. Жағдайды талдау үшін, ЖҚБ-ның аналитикалық есептері зерделенді, сонымен қатар жер қойнауын пайдалану субъектілерінің жылдық есептері қаралды.

Алғашқы ақпаратты өңдеу үшін, жалпы ғылыми талдау және синтез әдістері, экономикалық-статистикалық және есептеу-конструктивті зерттеу әдістері қолданылды.

Зерттеу барысында нақтылауды қажет ететін, мемлекеттің кейбір активтерінің жай-күйі туралы, сондай-ақ құпия ақпаратқа жататын ақпараттар пайдаланылды.

Жер қойнауын пайдалану субъектілерінің 2018-2021 жылдарға арналған қызметінің деректері зерделенді, ЛКН бойынша міндеттемелердің орындалу нәтижелері қаралды және олардың негізінде тиімділікті бағалау жүргізілді.

Талдау және зерттеу нәтижелері

Маңғыстау облысына шолу жүргізсек, облыс еліміздің оңтүстік-батыс бөлігінде, Каспий теңізінің шығысында Маңғышлақ (Маңғыстау) үстіртінде орналасқан, Атырау, Ақтөбе облыстарымен, Ресей Федерациясымен теңіз арқылы және Түрікменстанмен Өзбекстан құрамындағы Қарақалпақстан Республикасымен шектеседі.

Маңғыстау облысының көлемі 165,6 км² (республика территориясының 6,1%, Еліміздің облыстары ішінде 7 орында).

Облыс құрамына аудандық маңызы бар 3 қала, 5 аудан, 37 ауылдық округ, 59 ауылдық елді мекендер кіреді.

Облыс халқының саны 2022 жылдың 1 қазанына 761,4 мың адамды құрады. Облыста қолайлы демографиялық жағдай қалыптасқан: 30 жыл ішінде облыстағы халық санының өсімі 225% құрады (1992 жылы – 338,8 мың адам).

Облыстың негізгі су ресурсы – облысты батыстан шайып жатқан Каспий теңізі, мұнда Ақтау және Құрық теңіз порттары, сондай-ақ «Кендірлі» санаториялық-сауықтыру кешені мен көп салалы туристік нысандар орналасқан.

Агроөнеркәсіптік кешен саласында 2025 жылға дейін 15-ке жуық әлеуметтік маңызы бар жоба (астық терминалы, құс фабрикасы, азық-түлік қоймасы, сүт фермасы және т.б.) жүзеге асырылатын болады. 3 мыңға жуық шаруаны кешенді қолдау шараларымен қамту жоспарлануда.

Облыс аумағы арқылы Шығыс Еуропаны Орталық Азиямен және Солтүстік Еуропаны Парсы шығанағы елдерімен байланыстыратын ТРАСЕКА және «Солтүстік-Оңтүстік» екі халықаралық көлік дәлізі өтеді.

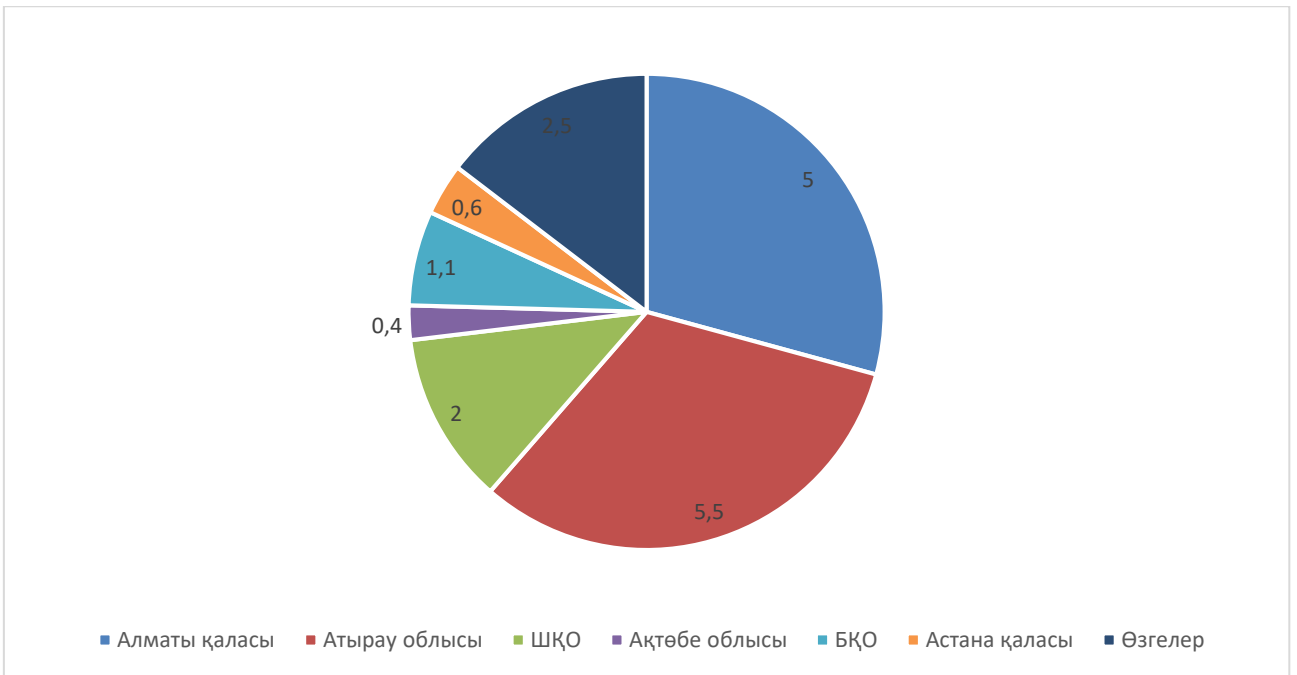
Сондай-ақ облыс аумағы арқылы ұзындығы 150 шақырым, айдалатын мұнай көлемі – 9 миллион тонна Ақтау – Жетібай – Өзен мұнай құбыры өтеді.

Өңірдегі мұнай, газ, фосфорит, көмір, марганец, әртүрлі тұздар, ұлутастардың қомақты қорларына байланысты облыс өнеркәсіптік аймақ болып табылады. Экономикасының негізін мұнай-газ секторы құрайды, облыста 60-тан астам мұнай және газ кен орындары барланған, кен орындарының басым бөлігі Жаңаөзен қаласы ауданында және Бозашы түбегінде шоғырланған, Қазақстан мұнайының шамамен 23%-ы аймақта өндіріледі.

2025 жылға қарай жұмыс істеп тұрған ірі кен орындарына іргелес жатқан кен орындарында қосымша барлау жұмыстарын жүргізуге байланысты облыста мұнай өндіруді 17,5 млн тоннаға дейін арттыру жоспарлануда (2020 жылы – 16,62 млн тонна, 2021 жылы – 16,74 млн тонна).

Өнеркәсіп құрылымында негізгі үлесті тау-кен өнеркәсібі мен карьерлерді қазу алады, саланың үлесі шамамен 85% құрайды.

2021 жылы Қазақстан экономикасына 24 миллиард доллар тікелей инвестиция құйылды. Ал олардың үштен бір бөлігі ғана мұнай-газ секторында, 2021 жылдың соңында мұнайдың құрамдас бөлігі 33%-дан аспайды. Сонымен қатар, тау-кен өнеркәсібі бұрынғысынша жалпы салалық құрылымда үстемдік етеді, ол барлық ТШИ-нің 41%-ға дейінін құрайды.

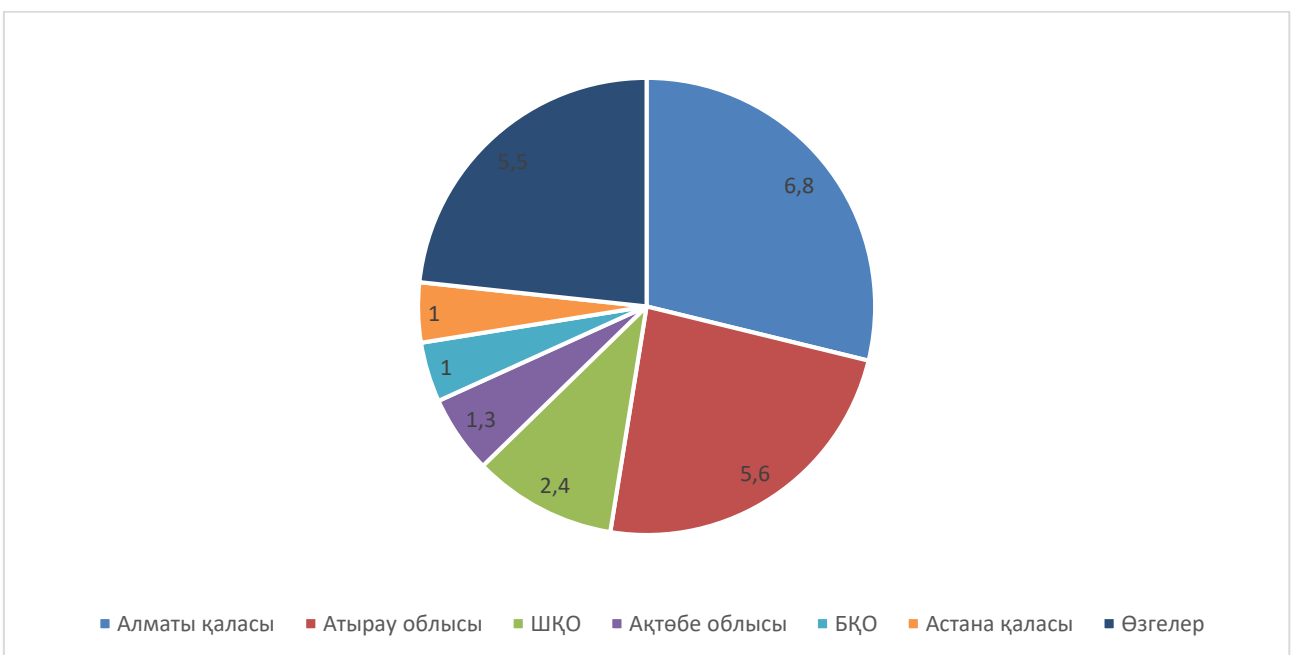

2020 жыл

- Алматы қаласы – 5,0 млрд.
- Атырау облысы – 5,5 млрд.
- ШҚО – 2,0 млрд.
- Ақтөбе облысы – 0,4 млрд.
- БҚО – 1,1 млрд.
- Астана – 0,6 млрд.
- Өзгелер – 2,5 млрд.

1-сурет – 2020 жылдағы өңірлер бойынша тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы ағынының құрылымы өңірлер бойынша тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы ағынының құрылымы. АҚШ доллары.

Ескертпе – автормен [37] дереккөз негізінде құрастырылған

2021 жыл

- Алматы қаласы – 6,8 млрд.
- Атырау облысы – 5,6 млрд.
- ШҚО – 2,4 млрд.
- Ақтөбе облысы – 1,3 млрд.
- БҚО – 1,0 млрд.
- Астана – 1,0 млрд.
- Өзгелер – 5,5 млрд.

2-сурет – 2021 жылдағы өңірлер бойынша тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы ағынының құрылымы өңірлер бойынша тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы ағынының құрылымы. АҚШ доллары.

Ескертпе – автормен [37] дереккөз негізінде құрастырылған.

Қазақстан Республикасының Президенті тарапынан тау-кен өндірісінің тиімділігін арттырып, бәсекелестік нарықтық ортаға бейімдеуге бағытталған шаралар алу, игерілмей жатқан кен орындарын мемлекетке қайтарып, тиімді пайдалану қажеттігі жөнінде бірнеше рет аталып өткен болатын. Бұл жағдай КТПҚ кен орындарына да толықтай қатысы бар.

Қазіргі кезде облыс аумағында 271 жер қойнауын пайдалану құқына келісімшарттар мен лицензиялар тіркелген [1].

3-сурет – Облыста кең таралған пайдалы қазбаларды өндіруге арналған жер қойнауын пайдалану туралы.

Ескертпе – автормен [1] дереккөз негізінде құрастырылған.

Оның ішінде 37 Келісімшарт пен лицензия, банкроттық, жер учаскелерін барлауға ресімдеуге байланысты өндіру тоқтатылды. 221 карьердің жұмыс жүргізуге барлық мүмкіндіктері бар, бірақ 2020 жылға есептеулер бойынша олардың 103-де тау-кенжұмыстары мүлдем жүргізілмеген (бірақ салық және басқа төлемдерін төлеп отыр) [1].

4-сурет – Облыста кең таралған пайдалы қазбаларды өндіруге арналған жер қойнауын пайдалану туралы.

Ескертпе – автормен [1] дереккөз негізінде құрастырылған.

Жер қойнауын пайдаланушының келісімшарттық міндеттемелері 123-і 0-30% аралығында, 20-сы 30-60% аралығында, 62-сі 60% және одан жоғары орындап отыр [1].

2020 ЖЫЛҒА КЕЛІСІМШАРТТЫҚ МІНДЕТТЕМЕЛЕР БОЙЫНША

Міндеттеме	Бейнеу			Қаракия			Манғыстау			Мұнайлы			Тұпқараған		
	Жоспар	Орын.	%	Жоспар	Орын.	%	Жоспар	Орын.	%	Жоспар	Орын.	%	Жоспар	Орын.	%
Өндіру көлемі, мың м3	3219,5	595	18,5	1787,6	359,5	20,1	5766,5	685,3	11,8	810,1	204,5	25,2	2 587,6	858,3	33,1
Қазақстандық кадрларды оқыту, мың тг	8456	2558	30	14184	2706,4	19	43075,4	6072	14	4511,6	393,5	9	8 724,1	2342,4	27
Өнердің әлеуметтік-экономикалық дамуына арналған шығыстар, мың тг	15280,2	13417	87	22977	7740,2	34	67811	47686	69	10418,4	1856,5	17,8	20222	10305,8	51
Тарату қоры, мың тг	6180,6	1003,7	16	4776	973,6	20	6 994	1714	24	825,2	120	13	2336,2	284,2	12
Сақтандыру, мың тг	3220,3	312	9,6	4981,7	326,5	6,5	6 374,9	1206,8	19	272,1	25,1	9,2	2325,6	623	27

5- сурет – 2020 жылға келісімшарттық міндеттемелер бойынша.

Ескертпе – автормен [1] дереккөз негізінде құрастырылған.

Келісімшарттық міндеттемелерді тиісті деңгейде орындамаған барлық жер қойнауын пайдаланушыларға хабарлама жолданды. Мониторинг қорытындысымен, қазіргі барысында жер қойнауын пайдалануға арналған 53 келісім шартты міндеттемелерін орындамағаны үшін бұзуға ұсынылған [1].

Маңғыстау облысының келісім шарттарының басым көпшілігі, яғни 111-і кеспелі құрылыс тасын өндіруге жасақталған.

Құрылыстық әк тасы 4001-84 Мемлекеттік стандартына сәйкес ерекше табиғи құрылыс материалы болып табылады. Бұл құрылыс материалының 86% Маңғыстау облысында орналасқан, сондықтан Республика аумағында тек қана біздің облыста өндіріледі [1].

6-сурет – Кәсіпорындардың балансындағы пайдалы қазбалар қоры. Ескертпе – автормен [1] дереккөз негізінде құрастырылған.

Әктас-ұлу тасының ірі кен орындары Бейнеу, Жетібай және Қарамандыбас кен орындарында шоғырланған. Ал құрылыс тасының (щебень) кен орындары Таушық, Шетпе кен орындарында шоғырланған [1].

7-сурет – Облыста кең таралған пайдалы қазбаларды өндіруге арналған кен орындардың орналасу картасы.

Ескертпе – автормен ашық дереккөздерден алынған.

Соның ішінде кеспе әктас пен щебень кен орындары елді мекендерге жақын орналасқан, құм қиыршық тас қоспасы мен құм кен орындары мұнай кен орындары аумағында, шой тастар кен орны Форт-Шевченко қаласы маңында орналасқан [1].

Жетібай кен орындарының өнімдері негізінен Ақтау қаласы мен қала маңының сұранысын қамтуға, Қарамандыбас Жаңаөзен мен Ақтау қаласына арналса, Бейнеу кен орнының өнімінің 95%-дайы облыстан тысқа, яғни Атырау, Ақтөбе және Қызылорда облыстарына тасымалдануда.

Маңғыстау облысындағы Шетпе елді мекеніндегі құрылыс тастар карьерлері өңірдің инженерлік және логистикалық қажеттіліктерін жабу үшін үшін шамамен жарты ғасыр бұрын басталған.

Кен орнын қарқынды игеру соңғы 10-12 жыл республикалық деңгейдегі Бейнеу-Ақтау, Ақтау-Жаңаөзен автомобиль жолдарының құрылысымен, өңірдің құрылыс саласын дамумен байланысты. Карьерлерді қарқынды игерудің нәтижесі – шаң тозаң көбеюіне, инертті материалдарды өндіру кезіндегі тау-

жыныстарын жару жиілігіне әкеледі.

Өз кезегінде экологиялық және технологиялық талаптардың толық сақталмуы шаңмен жарылыстар көбеюі ауыл тұрғындары үшін қолайсыз жағдай туғызатыны, мүдделер қақтығысна әкелетіні белгілі.

Осыған байланысты, 2020 жылдың басынан бастап Маңғыстау облысы мен Маңғыстау ауданы әкімдігі карьерлерді пайдалануды реттейтін мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде жүргізілетін әзірлемелердің алдын алуға, сондай-ақ шаңның әсерін азайтуға бағытталған шаралар қабылдады.

Қазіргі кезде, жалпы өнімнің ұлғаюы байқалғанмен, құрылыс тасына сұраныс соңғы жылдары азайып кеткен. Оның өсуі құм мен қиыршық тас саласында байқалады, бұл көрсеткіш облысымыздағы соңғы жылдардағы ірі темір және тас жолдар құрылысымен байланысты.

Жер қойнауын пайдалану арнайы келісімшарт және лицензия негізінде жүргізіледі. Модельдік келісімшарт пен жұмыс бағдарламасы (келісімшартқа қосымша)

Келісімшарт бойынша өндіріске тартылатын жұмысшылар саны жоспар бойынша 1612 адам болса, нақты орындалысы 1290 адам яғни 80%; Негізінен жергілікті тұрғындар жұмыстың ауырлығына және жалақының аздығы себепті карьерлерге жұмысқа барудан бас тартады. Жұмыссыздық мәселесінің өзектілігіне байланысты, басқарма жер қойнауын пайдаланушылардан жұмысшылардың қажеттілігі туралы ішінара мәлімет жинаған болатын. Алдын-ала мәліметке сәйкес, карьерлер 200-ге жуық адамды 100-250 мың теңге аралығында айлықпен жұмысқа қабылдау мүмкіндігі бар екенін мәлімдеді.

Қазақстан азаматтары болып табылатын қызметкерлерді оқыту және қайта дайындауды қаржыландыру міндеттемесі 17,7% орындалып отыр, бұл көрсеткішке өндіруге қатысты жоспардың орындалмауы кері әсерін тигізуде. Сонымен бірге, біздің өңірде ең қажетті мамандықтардың бірі-тас кесетін комбайнерлерді дайындайтын курстардың жоқтығын да атап өткен жөн.

Аймақтың әлеуметтік-экономикалық және инфраструктурасының дамуына бағытталған төлемдер жоспар бойынша 136 865 мың теңге, орындалысы 81 005,5 мың теңгені, яғни 60% пайызын құрап отыр.

2020 жылғы келісімшарттық міндеттемелердің орындалуын бақылау бойынша 205 жер қойнауын пайдаланушыларға келісімшарттың кейбір талаптарының орындалмауына байланысты ескертулер жіберілді. Қазіргі таңда, келісімшарттық талаптарды орындамағаны үшін жер қойнауын пайдаланушыларды сотқа талап арыз беру жұмыстары жүргізіліп жатыр.

Кесте 2 - Соңғы 5 жылда КТПҚ өндіру динамикасы

№	КТПҚ / жылдар	2016	2017	2018	2019	2020
1	Әк тас (ізбесті)- ұлу тас	1 029,2	926,7	935,6	984,2	1 047,6
2	Шой тас	126,01	65,0	196,1	196,04	177
3	Құм-қиыршық тас қоспасы	1 655,7	1 707,1	1 717,8	1 972,2	1 106,7
4	Құрылыс тас	1 058,8	1 220,5	1 688,1	1 148,6	410,4
	БАРЛЫҒЫ, мың м³	3 869,7	3 919,30	4 510,6	4 301,04	2 741,7
Ескертпе – автормен [1] дереккөз негізінде құрастырылған.						

Соңғы бес жылдағы кен өндіру динамикасына көз салсақ, кен өндірудің көлемі 2016 жылы артқан, соңғы жылдары жалпы әлемдегі қаржылық дағдарыс салдарынан, 2017-2018 жылдан бастап өндіру көлемінің төмендеуі байқалып, 2019 жылдан бастап ұлғаюы байқалады, яғни, әк тас (ізбесті)-ұлу тас тасты өндіру жұмыстары қайта жаңғыруда. Құм қиыршық тас қоспасын және құм өндіру көлемі аймағымыздағы жол құрылыстарына байланысты ұлғаюда.

Жер қойнауын пайдаланушы өзіне берілген жер қойнауы учаскесінде жер қойнауын пайдалану жөніндегі операциялардың салдарын жоюға міндетті. [1].

ЖЕР ҚОЙНАУЫН ПАЙДАЛАНУ САЛДАРЫН ЖОЮҒА (РЕКУЛЬТИВАЦИЯ) ҚАТЫСТЫ

8-сурет – Облыста жер қойнауын пайдаланудан туындаған антропогендік әсерлер сондай-ақ, салдарын жоюға қатысты.

Ескертпе – автормен тағылымдамадан өту барысында түсірілген суреттер негізінде жасақталған.

Жалпы соңғы үш жылда 32 жер қойнауын пайдаланушылардың жер қойнауын пайдалану құқығы тоқтатылып, олар туралы мәліметтер аудандық/қалалық жер қатынастары бөлімдеріне, Маңғыстау облысы бойынша жер ресурстарын басқару департаментіне, Экология департаментіне, Табиғи ресурстар және табиғат пайдалануды реттеу басқармасына құзыреттері шегінде тиісті шаралар алу үшін жолданды. Одан бөлек жер қойнауын пайдаланушылардың өздеріне де бірқатар хабарламалар жолданды. Сонымен қатар, жер пайдалану құқығын беру туралы қаулыда да жерді қалпына келтіру (рекультивация) жобасын жұмыс бастағанға дейін жасақтау міндеті көрсетілген [1].

Ішінара басқармамен және аудандық жер бөлімдерімен жерді қайта қалпына келтіру жұмыстарын қабылдау жүргізілді. Мысалы, 2021 жылдың желтоқсан айында «Теңіз Сервис» ЖШС-нің Түпқараған ауданындағы жер қойнауын пайдалану кеңістігін пайдалануға арналған жер учаскесін жою жөніндегі жұмыс нәтижелерін қабылдау жөніндегі комиссиясы құрылып, жері қабылдап алынды. Жалпы, жерді қалпына келтіру жұмыстары, пайдалы қазбалар

қалдық қорының болуына, кейбір жер қойнауын пайдаланушылардың сотқа жүгінуіне байланысты баяу жүргізілуде.

Атап өтетін жағдай, ауылдарға жақын орналасқан карьерлер бойынша экологиялық мәселелер, соның ішінде шаң мәселесі орын алуда.

Шетпе ауылы маңында орналасқан карьерлер бойынша 2019 жылғы 5 шілдеден бастап тиісті құзіретті органдар мен жер қойнауын пайдаланушыларға табиғатты қорғау шаралары, шаңды басу, қатқыл табанды жол төсеу бойынша нақты ұсыныстар берілген болатын. Аталған ұсыныстар орындалған жоқ.

Сонымен қатар, шалпы өндірудің тиімді ұсыныстарын зерделей келе, Интернет кеңістігінен **шет ел тәжірибелері бойынша бірқатар материалдары қаралды.**

Кеніш атмосферасының ластану мәселесінде шетелдік ғалымдардың еңбектерінде кеніштердегі жұмыстар кезінде шаң бөлінуді төмендету мәселесі ерекше мәнге ие.

Зерттеулер қорытындысы бойынша, егер шаң айына бір гектар жерге 58 кг-нан артық түссе, бұл сол жердегі тіршілік иелерінің, өсімдіктерді қоса алғанда, өмірлеріне айтарлықтай әсер етеді. Шаңның 10 микрондық тозаңдарының көбеюі тыныс, жүрек-қан тамырлары органдары мен рак ауруларының 7-8% дейін ұлғаюына алып келеді.

Аталған мәселені зерттеу кезінде, шаңның шығатын ошақтары болып, бірінші кезекте жел топырақ эрозиясы (19%), тасымал кезіндегі жолдар (52%), сонымен бірге құрылыс, жарылыс, уату-сұрыптау жұмыстары болып табылған.

Шет ел тәжірибелері кеніштердегі шаңды негізгі төмендету тәсілдері ретінде тау массасын суару, алдын ала ылғалдандыру, сумен тұмандандыру әдістері екендігін көрсетіп отыр [1].

9-сурет – Су арқылы шаңды басу.

Ескертпе – автормен ашық дереккөздерден алынған.

Кен орындарын ашық әдіспен өңдеуде автосамосвалдың шасси базасындағы суаруға қажетті қондырғылар, саптамалы гидромонитордың қолданылу тәжірибелері өз әсерін тигізетіндігі;

Тау массасының 4-17 пайыз ылғалдылыққа жетуі түрлі жынысты төгінділер үшін шаң бөлінуді төмендететіні байқалады.

Аталған әдістің кемшілігі, техника мен жұмысшыларға арналған шығындардың көптігі, су тасымалы, су тапшылығы, тиімсіздігі, қысқа мерзімдігі.

Сонымен бірге жолдардағы, ашық алаңдардағы шаңды басуда **инновациалық (химиялық) әдіс қолданылады.**

Бұл әдіс негізінен жолдарға қолданады, топырақты тұрақтандыруға немесе бекітуге арналған ертінділер, ұнтақтарды жолға себу арқылы жүргізіледі.

Химиялық реагенттер, ертінділер, ұнтақтар жолдардың беткі топырақ қабатын бекітіп, шаң шықпайтын қатты қабыршақты қалыптастыратындығы баяндалады. Бұл жерге асфальт төсеуді қажет етпейдіндігі және жол салу шығындарын біраз арзандататындығы жөнінде мәліметтер бар.

Химиялық реагенттер, ертінділер, ұнтақтар атаулары слайдта көрсетілген.

Уату-сұрыптау құрылғыларына герметикалық қораптар, кожухтар, шатырлар орнату ленталық транспортерлардағы шаңды болдырмауға айтарлықтай әсерін тигізеді [1].

10-сурет – қораптар, кожухтар үлгілері.

Ескертпе – автормен ашық дереккөздерден алынған.

ПАЙДАЛЫ ҚАЗБАЛАРДЫ ӨНДІРУ ЖӘНЕ ӨНДЕУ КЕЗІНДЕ ШАҢНАН ҚОРҒАУ

ПАЙДАЛЫ ҚАЗБАЛАРДЫ ӨНДІРУ ЖӘНЕ ӨНДЕУ КЕЗІНДЕ ШАҢНАН ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ НҰСҚАУЛЫҚ

Авторы: Эндрю Секада
Пайдалы қазбаларды өндіру кезіндегі қауіпсіздік және санитария саласындағы зерттеулер басқару (Office of Mine Safety and Health Research);
Питтсбург, Пенсильвания - Спокан, Вашингтон;

Қаңтар 2012

11-сурет – Пайдалы қазбаларды өндіру және өңдеу кезінде шаңнан қорғау. Ескертпе – автормен ашық дереккөздерден алынған.

Сонымен қатар, жер қойнауын пайдаланушыларды толғандыратын өзекті мәселелерде бар екенін де атап өту керек. Олар:

- 1) Кен орындардағы ауыр жұмыстарға жұмысшылардың жетіспеуі;
- 2) Ауыр салмақты (20-25 тонн) жүк машиналарымен жүк тасымалдаудағы шектеу, осының салдарынан жүк машиналары толықтай пайдаланылмайды, тастың өзіндік құны артып, кәсіпкерлерге де, тұтынушыларға да белгілі бір шығындар әкелуде;
- 3) Темір жол тасымалының қымбаттығы, Бейнеуде бір вагон тас 84 мың теңге болса, Ақтөбеге дейін темір жол шығыны 168 мың теңгені, Атырауға дейін 109 мың теңгені құрап, тастың 2 есеге дейін қымбаттауына әкеліп соғуда. Осыған байланысты Бейнеу кен орнындағы кәсіпкерлер тасымалды субсидиялау мәселесін қозғауда.
- 4) Облыстағы әк тас-ұлу тас өндірісінің ауырлығына байланысты жергілікті тұрғындар жұмысқа тұрақты тұрмайды. Жұмысшы күштері жетіспейді. Сол себепті шетел азаматтарын тарту және жұмыс жасау үшін заңдастыру мәселесін қарауды;
- 5) Жер қойнауынан өндірілген әктас-ұлутастың таза өнімі 30-60 % -ды құрайды. Ал, салық төлемі өндірілген әктас-ұлутастың толық көлеміне салынады, сол себепті салық заңнамасына белгілі бір пайдалы қазбаның өндірілу ерекшелігіне қарай, төлем көлеміне өзгеріс енгізуді;
- 6) Маңғыстау ауданындағы құрылыс тасты өндіретін карьерлер аумағын өндіріс аймағы деп есепке алып, мемлекет бюджетінен 7-8 шақырым болатындай ортақ жол салып беру жөнінде ұсыныстардың бар болуы.

Жер қойнауын пайдаланушылармен өзара іс-қимылды жандандыру мақсатында:

- Жер қойнауын пайдаланушылар ассоциациясын құруды;

- Кен өндіруді ұлғайту;
- Жергілікті тұрғындарды жұмысқа орналастыруға;
- Қызметкерлерді әлеуметтік қорғау мүмкіндігін қарау қажет деген ұсыныс пікірлерде жер қойнауын пайдаланушыларыменде және қарапайым тұрғындар арасындада айтылып қалады.

Көмір қабаттарының метанын барлау және өндіру ерекшеліктеріне қатысты:

«Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» кодекстің қабылдануына байланысты компания 01.01.2021 жылдан бастап көмір департаменті шахталарының қызметін тоқтатуға әкеп соғуы мүмкін шектеулерге тап болуы мүмкін.

Бұл тармақ Кодекске мәселені байыпты зерделеусіз және ғылыми пысықтаусыз енгізілген деп есептейміз.

Біріншіден, тармақтың редакциясы бұлыңғыр тұжырымдалған, метаноздықтың қай деңгейі жоғары деп саналатыны анықталмаған. Сондай - ақ, метан құрамын азайту қажет нормативтер жазылмаған.

Айта кету керек, қазіргі уақытта компания ҚР Инвестициялар және даму министрінің 30.12.2014 жылғы № 351 бұйрығымен бекітілген көмір шахталарының қауіпті өндірістік объектілері үшін өнеркәсіптік қауіпсіздікті қамтамасыз ету қағидаларына сәйкес белгіленген кеніш атмосферасында метан концентрациясының қауіпсіз нормативтерін қамтамасыз ететін көмір қабаттарын желдету мен газсыздандырудың барлық белгілі тәсілдері мен әдістерін қолдануда.

Екіншіден, осы тармақты енгізу газ өткізгіштігі өте төмен Қарағанды бассейні көмірінің физика-химиялық қасиеттерін ескермейді. Осылайша, метанның негізгі көлемі тау-кен жұмыстарын жүргізу кезінде көмір қабаттарынан, яғни көмірді бұзу және қазу кезінде бөлінеді.

Метанды кәдеге жарату Қарағанды бассейнінің көмір қабаттарының газ өткізгіштігінің төмендігін (Австралия мен АҚШ шахталарына қарағанда 100 – 1000 есе төмен) ескере отырып, ең аз концентрациясы 30% болғанда, алдын ала газсыздандыру ұңғымалары алатын метанның концентрациясы 1-ден 3,5% - ға дейін құрайды.

Бұл концентрацияда метанды кәдеге жарату техникалық тұрғыдан қиын және экономикалық тұрғыдан мүмкін емес.

Көмір департаментінің шахталарында метанды кәдеге жарату оның концентрациясы 30% - дан асқан кезде қазылған кеңістіктен қазба учаскелерін өңдеу кезінде ғана жүргізіледі.

«АрселорМиттал Теміртау» АҚ Жоғары газды көмірді жерасты өндіруді жүзеге асыратын Қазақстанның ең ірі және шын мәнінде жалғыз компаниясы болып табылатынын ескере отырып, осы тармақты енгізу біздің өнімдеріміздің нарықтағы бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуіне әкелуі мүмкін, бұл өз кезегінде көмір өндіру көлемінің төмендеуіне және өңірдегі әлеуметтік жағдайдың тұрақсыздығына әкелуі мүмкін

Түсті және асыл металдарға қатысты:

Түсті және асыл металдармен қатар сирек кездесетін және сирек кездесетін жер металдарына (РММ), литийге және көміртегі бейтараптығына көшу үшін маңызы бар басқа да маңызды металдарға сұраныстың өсу тенденциясы байқалады. РММ жоғары химиялық белсенділікпен байланысты ерекше қасиеттеріне байланысты өнеркәсіптің жоғары технологиялық салаларында әлемде көбірек қолданылуда. РММ перспективалары да нашар зерттелген. Литийге, отқа төзімді металдарға, Германияға және әлемдегі басқа да РММ-ге деген қызығушылық ел аумағындағы перспективалы РММ алаңдарын іздеу бойынша жаңа стратегиялық міндет қояды.

РММ-де көбінесе төмен мазмұн, сондай-ақ көптеген кен орындарында болу белгілері болғандықтан, осы металдарды игерудің басым құқығы белгілі бір деңгейде ұлттық тау-кен компаниясына бекітілуі керек.

Мұның бірнеше себептері бар:

- РММ елдің қауіпсіздігі үшін стратегиялық маңызды, өйткені РММ-нің 80% - ы өндіріс үшін пайдаланылады? жоғары технологиялық әскери жабдықтар (президиум, тербиум, тулием, итербиум - лазерлік бағыттау, сонарлар, эхолокациялық, жоғары сезімтал сенсорлық жабдықтар, жоғары үлкейту және дәл түрлендіру линзалары).

- РММ-нің 80% - дан астамы атом өнеркәсібінде қолданылады (скандий, прометий, еуропий, холмий, эрбий-ядролық қару, ядролық реакторлар және т. б.)

- Бұл металдардың 80% - ы аэроғарыш өнеркәсібі үшін қажет (неодим, диспрозий).

- Бұл металдар барлық елдердің жасыл экономикасына көшудің негізгі факторлары болып табылады (күн батареялары, жоғары қуатты магниттер, электромобильдер, ауыр компьютерлерге арналған серверлер, чиптер және басқа да жоғары технологиялық жабдықтар).

Бұл металдар мемлекеттің бақылауында болуы керек, барлық дамыған елдердегідей, олардың ерекше қасиеттеріне, сирек кездесетіндігіне және қауіпті және маңызды қызмет салаларында қолданудың жалпы ерекшелігіне байланысты.

Тау-Кен Самұрық Ұлттық тау-кен компаниясы ретінде осы металдардың (уран кен орындарын қоспағанда) стратегиялық маңыздылығына байланысты 0.5% - дан астам құрамы жоғары кен орындарының РММ-ін қараудың бірінші кезектегі мүмкіндігін білдіреді. Сондай-ақ, жоғары маржалық базалық металдарсыз РММ кен орындарын дамытудың өзі үнемді емес, тек ілеспе экстракция ретінде өндіруді білдіретінін түсіну қажет. Бұл мүмкіндік қорғаныс қабілетін арттыру, атом энергетикасы өнеркәсібін дамыту, жоғары технологиялық өндірісті дамытуға және нүктелік медицинаны дамытуға жылдам көшуді жүзеге асыру үшін РММ өнімділігінің айналымын бақылауға мүмкіндік береді.

Тау-Кен Самұрық бұдан әрі әлемдік нарыққа неғұрлым маңызды көлемді ұсыну үшін барлық тау-кен кәсіпорындарынан (уран, тантал, бериллий және ниобийді қоспағанда) ілеспе алынатын РММ шоғырландыруды жүзеге асыра

алады және сол арқылы ішкі нарықтағы осы металдардың айналымын және экспорттық көлемдерді бақылауды жүзеге асыра алады. Тау-Кен Самұрық осы консолидациямен барлық ілеспе РММ болашақта соңғы стратегиялық маңызды металдарға қайта бөлу үшін зауыт құрылысын анықтай алады. Мұндай фабриканың құрылысы (РММ-нің Белгілі бір маңызды көлемін алған кезде ғана) қазіргі заманғы жабдықтар мен техниканы өндіру үшін жоғары технологиялық компанияларды тарту арқылы елде жоғары технологиялық жабдықтардың дамуына әкелуі мүмкін. Мемлекеттік деңгейде шоғырландырусыз бұл бағыт елдің жоғары дамыған елдерден артта қалу белгілеріне ие.

Жеке орта және трансұлттық компаниялар, өкінішке орай, жеткізушілер серіктестерінің әлемдік экспорттық шикізат тізбегіне ену және елдегі жеке кластер ретінде РММ саласын дамыту үшін жеткілікті РММ көлеміне ие болмайды. Бұл жеке компаниялар жоғары технологиялық жабдықтардың әлемдік өндірушілерімен бірлесіп елдік саланы дамытуға мүдделі болмайды және қабілетсіз болады.

Тау-Кен Самұрық серіктес ретінде шет елдермен сыртқы экономикалық ынтымақтастықты одан әрі күшейту үшін РММ-ді дамытуды, өндіруді және бақылауды өз мойнына алады.

2022 жылдың қазан айында Қазақстан мен Еуроодақ сыни шикізаттың, батареялар мен сутектің құн тізбегі саласындағы стратегиялық әріптестік туралы Меморандумға қол қойды.

Осы ынтымақтастық шеңберінде Тау-Кен Самұрық маңызды шикізат материалдары бағыты бойынша жұмысты жүзеге асыру жоспарлануда.

ҚПҚ қатысты:

Кәсіпорын Қарағанды көмір бассейнінің 8 шахтасында жерасты тәсілімен көмір өндіру бойынша операциялар жүргізеді.

Қарағанды көмір бассейні Қарағанды облысының аумағында орналасқан. Өнеркәсіп орталықтары-Қарағанды, Саран, Шахтинск, Абай, Шахан қалалары және олардың барлық инфрақұрылымы бастапқыда 50-60 жылдары біздің Республикамыздың бассейнін игеру және көмір өнеркәсібін дамыту үшін салынған.

Қазіргі уақытта Қарағанды бассейнінің көмір қоры ішінара жеке үй құрылыстарының, қабірлер мен зираттардың тұрғын үй массивтері, автомобиль жолдары және т.б. сияқты әртүрлі жер үсті объектілерінің астында орналасқан.

Осы объектілер бойынша пайдалы қазбаларды игеру 1997 жылы ҚР Энергетика және табиғи ресурстар министрлігінің тау-кен департаментінің директоры бекіткен құрылыстар мен табиғи объектілерді жерасты тау-кен қазбаларының зиянды әсерінен қорғау қағидаларымен регламенттеледі. Осы нормативтік құжатқа сәйкес жерасты тау-кен жұмыстарының зиянды әсері белгіленеді және оларды жою жөніндегі шаралар әзірленеді.

Көмір кен орындарын игерудің көпжылдық тәжірибесі жер асты көмірін игеру кезінде жер бетінің шөгуді тегіс, шөгінділер мен жарықтар пайда болмай жүретіндігін көрсетеді. Жылжу процесі 2 жылдан аспайды, бұл кен орнын игеру

мерзімінен аспайды, тиісінше барлық тәуекелдер өндіру кезеңінде ТЖЖ-да көзделуі мүмкін.

Жер асты көмір өндірудің әлемдік тәжірибесінде (Польша, Германия, АҚШ, Украина, Ресей сияқты елдерде) пайдалы қазбаларды жою бойынша қажетті шараларды сақтай отырып, елді мекендер, құнды тарихи-мәдени және түрлі инфрақұрылымдық объектілер (автожолдар, темір жолдар, автомагистральдар және т. б.) астында жерасты тәсілімен игеру бойынша оң тәжірибе бар жерасты тау-кен жұмыстарының зиянды әсері.

Кодекс қолданысқа енгізілгенге дейін жер қойнауын пайдалануға келісімшарт жасасқан жер қойнауын пайдаланушылар өндірістік қажеттілік кезінде келісімшарттық аумақтарды кеңейту арқылы жақын аумақтардағы қорларды игеру жолымен өндіріс көлемін үздіксіз ұлғайтып отыратындығына байланысты, сондай-ақ осы тыйымдарға тап болуы мүмкін, бұл көмір өндіруді жерасты тәсілімен жүргізетін компания үшін тиімсіз.

Тау-кен жұмыстарының жоспарларын әзірлеу кезінде осы шаралардың барлығы көзделеді.

Бұл тыйым «АрселорМиттал Теміртау» АҚ-ның бірқатар шахталарының тоқтауына әкеп соғады

Бұдан басқа, «Кодекстің» 205-бабының 5-тармағында көрсетілген жер учаскесінің жер бетінің ең төменгі нүктесінен 30 м төмен жер учаскесінің басқа тұлғасында пайдаланудағы келісімінсіз жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу мүмкіндігі көзделген.

Жыл сайынғы ең төмен шығыстарға қатысты:

Жер қойнауын пайдаланушылардың едәуір бөлігі қол қою бонустарын, жалдау төлемдерін төлеуге, жыл сайынғы есептерді ұсынуға, ЖЕТШ туралы растайтын құжаттардың болуына және т.б. байланысты міндеттемелерді «қарапайым» орындамайды.

Бұл ретте ҚПҚ реттеу бөлігінде және саланың қазіргі заманғы шындықтарына Кодекстің новеллаларының біршама бейімделмегендігі байқалады.

Атап айтқанда, ҚПҚ бөлігінде қатынастарды реттеу жер қойнауын пайдаланушылардың адалдығы қағидатына негізделеді, ол Кодекстің 9-бабымен регламенттеледі. Өкінішке орай, көптеген лицензиаттар бұл қағиданы рұқсат ретінде қабылдайды, бұл жер қойнауын пайдаланушыларға өздерінің келісімшарттық және лицензиялық міндеттемелерін орындауға қатысты көрінеді (есептерді уақтылы тапсыру, мемлекет пайдасына төлемдерді жүзеге асыру және т.б.).

Іс жүзінде жер қойнауын пайдаланушылар қолданыстағы гидротехникалық құрылыстар (қалдық қоймалар) алып жатқан аумақ мемлекеттік жер қойнауы қорын басқару бағдарламасына енгізілгенімен бетпе-бет келді, соның салдарынан бұл учаске үшінші тұлғаларға жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізуге ұсынылды.

Осылайша, бір аумақта іс жүзінде екі жер қойнауын пайдаланушы (лицензиясы бар жаңа және объект иесі) қатысатын жағдай қалыптасты. Бұл

ретте гидротехникалық құрылыстың қауіпті өндірістік объект болып табылатынын атап өту қажет, сондықтан оның пайдалану сенімділігі мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін тұрақты техникалық қызмет көрсету, бөгеттерді нығайту, ұлғайту, реконструкциялау және т. б. қажет. ҚР Инвестициялар және даму министрінің 2014 жылғы 30 желтоқсандағы № 349 бұйрығымен бекітілген «Қауіпті өндірістік объектілердің құйрық және шлам шаруашылықтары үшін өнеркәсіптік қауіпсіздікті қамтамасыз ету» қағидаларына сәйкес ұйым құрылыстардың жай-күйін бақылауды жүзеге асыруға, қалдық қоймасы мен оның құрылыстарының жұмыс режимінде туындаған бұзушылықтарды жою жөніндегі жөндеу жұмыстары мен іс-шараларды уақтылы орындауға, жобада көзделген барлық табиғат қорғау құйрықтардың тоздандануын болдырмау жөніндегі іс-шаралар мен шаралар және т. б. Осы объектілердің орналасқан аумағындағы жұмыстар өнеркәсіптік қауіпсіздік тұрғысынан қауіпті және жобалық құжаттамамен негізделуге тиіс.

Техногендік минералды түзілімдерге қатысты:

Бүгінгі таңда пайдалы қазбалардың бай құрамымен өндіру үшін үнемді техногендік минералды түзілімдер Кеңес заманында жинақталған, өйткені өңдеу технологиялары қазіргі заманғы технологиялармен салыстырғанда аз жетілдірілген.

Тарихи тұрғыдан алғанда, тау-кен кеніштері қала құраушы кәсіпорындар болды, олардың айналасында шағын кенттер, ҚТК, шағын қалалар және т.б. салынды.

Сол кездегі экологиялық нормалар екінші орында тұрғанын ескерсек, кеніштердің қызметі нәтижесінде пайда болған ТМТ бүгінгі күні елді мекеннің аумағында немесе 1000 метрлік қорғау аймағында орналасқан (ШҚО, Балқаштағы террикондар, Кентау қалдықтары және т.б.).

25-бапта белгіленген тыйым елді мекендерде орналасқан ТМТ-де жер қойнауын пайдалану құқығын алуға мүмкіндік бермейді. Бұл ретте ТМТ-ді жерасты тәсілімен өндіру мүмкін емес, өйткені объектілер жер бетінде орналасқан.

Өз кезегінде елді мекен шегінде ТМТ-ден ҚПҚ өндіру құқығын беру иеленіп жатқан жерлерді босатуға, экологиялық жағдайды жақсартуға (кенді немесе қалдықтарды шығару жолымен), жұмыс орындарын, ПҚӨС құруға мүмкіндік береді.

Әрине, мұндай ТМТ-ден өндіру ҚПҚ-ды орналасқан жерінен, орнында өңдеусіз шығаруға бағытталуы керек, өйткені елді мекен шегінде байыту экологиялық проблемаларды шешпейді, тек жағдайды ушықтырады. Сондықтан жергілікті халықты қолдау және ҚОӘБ келісу туралы келісімге қол қою кезінде экологиялық жағдайды сақтау жөніндегі талаптар бірінші орында болады.

Тексеру бақылауға қатысты:

Кодекске сәйкес КТПҚ өндіру және іздестіру жөніндегі операцияларды жүргізуді мемлекеттік бақылау функциясы облыстың ЖАО-ға берілді.

Алайда, «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасы Кодексіне сәйкес жер қойнауын зерттеу жөніндегі уәкілетті орган әкімшілік

құқық бұзушылық туралы істерді қарауға және жер қойнауын пайдалану саласында әкімшілік жаза қолдануға құқылы.

Осыған байланысты, кодекс қолданысқа енгізілген күннен бастап облыстың ОПИ жер қойнауын пайдаланушыларына мемлекеттік бақылау жүргізілмей келеді.

Сонымен қатар, облыстың елді мекендерінің тұрғындарынан жер қойнауын пайдаланушылардың КТПҚ өндіруді жүзеге асыруының заңдылығы мәселелері бойынша шағымдар жиілеп кетті.

«Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің 687-бабына сәйкес жер қойнауын зерттеу жөніндегі уәкілетті орган әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға және жер қойнауын пайдалану саласында әкімшілік жаза қолдануға құқылы.

Барлауға қатысты:

Кодекстің 194-бабы 7-тармағының ережелері геологиялық барлау жұмыстарын жүргізу әдістемесіне сәйкес келмейді. Тау-кен массасын ашудың қажетті көлемін (баптар бойынша, пайдалы қазбаларды іздеу мақсатында арықтар мен шурфтардың өтуі) арзан пайдаланушы уәкілетті мемлекеттік органдарда сараптамадан өту үшін барлау жоспарына енгізуі тиіс.

Іздеу жұмыстары кезеңінде тау-кен қазбаларының (арықтар, шурфтар және т.б.) өтуімен жұмыстар жүргізілетіндіктен, тау-кен массасын іздеу немесе барлаудың алдын-ала сатысында да алу 1000 текше метрден асады.

Тиісінше, бағалау қорлары/ресурстарынсыз құзыретті тұлға өзінің сараптамалық қорытындысын бере алмайды.

Қатты пайдалы қазбаларды барлау жөніндегі операциялардың салдарын жою және тау-кен жұмыстары жоспарына қатысты:

«Азаматтық қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 11 сәуірдегі Заңына сәйкес өнеркәсіптік қауіпсіздік – жеке және заңды тұлғалардың, қоршаған ортаның қауіпті өндірістік факторлардың зиянды әсерінен қорғалуының жай-күйі.

Заңның 39-бабына сәйкес өнеркәсіптік қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік қадағалау қауіпті өндірістік объектілердегі авариялар, инциденттер кезінде туындайтын қауіпті өндірістік факторлардың зиянды әсерінің алдын алуға бағытталған.

Заңның 70-бабына сәйкес бұрғылау-жару жұмыстарын жүргізбей тау-кен жұмыстарын жүргізу қауіпті өндірістік объектілерге жатқызудың белгісі болып табылмайды.

Осыған байланысты өнеркәсіптік қауіпсіздік талаптары осы объектілерге қолданылмайды.

Сонымен қатар, айта кету керек, КТПҚ бойынша операцияларды жүргізу үшін жобалық құжат тау-кен жұмыстарының жоспары болып табылады.

Кодекстің осы нормасын орындау үшін КТПҚ жөніндегі тау-кен жұмыстарының жоспарын өнеркәсіптік қауіпсіздік саласындағы уәкілетті органмен келісу қажет.

Заңның 39-бабының 1-тармағына сәйкес өнеркәсіптік қауіпсіздік

саласындағы мемлекеттік қадағалау қауіпті өндірістік объектілердегі авариялар, инциденттер кезінде туындайтын қауіпті өндірістік факторлардың зиянды әсерінің алдын алуға бағытталған.

Бұдан басқа, Заңның 71-бабының 1-тармағына сәйкес қауіпті өндірістік объектілерге заңның 70-бабында белгіленген белгілері бар кәсіпорындар, өндірістік бөлімшелер және осы кәсіпорындардың басқа да объектілері жатады.

Бұл ретте КТПҚ геологиялық барлауды және оларды бұрғылау-жару жұмыстарын жүргізбей өндіру жөніндегі тау-кен жұмыстарын жүзеге асыратын объектілерде қауіпті өндірістік объектілердің белгілері болмайды. Осы ретте, аталған объектілерге өнеркәсіптік қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік қадағалауды жүзеге асыратын тиісті уәкілетті орган және оның аумақтық бөлімшелері жүзеге асырмайды.

Бұдан басқа, мемлекеттік қызмет шеңберінде ҚР ТЖМ өнеркәсіптік қауіпсіздік комитетінің департаменті мысал ретінде ЖШС тау-кен жұмыстарының жоспарын қарады және дәлелді бас тарту берілсе (ескертулер анықталып) көрсетілетін қызметті алушы келісуден дәлелді бас тартумен келіспеуі де мүмкін, өйткені бұрғылау-жару жұмыстары жоқ тау-кен жұмыстарының жоспарында қауіпті өндірістік объектілердің белгілері жоқ.

Бүгінгі таңда бұл мәселе бойынша нақты шешім табылмауы себепті сот талқылаулары жүруі әбден мүмкін.

Өнеркәсіптік қауіпсіздік сараптамасын өнеркәсіптік қауіпсіздік саласында аттестатталған заңды тұлғалар жүзеге асырады. Бұл қызметтер секторы «нарық» дербес көрсетеді, бұл ретте өнеркәсіптік қауіпсіздік саласындағы нормативтік құқықтық актілерде осы жұмыс түрлерін жүргізуге қойылатын талаптар және қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі нормалар регламенттелмеген.

Тиісті талаптардың болмауына байланысты өнеркәсіптік қауіпсіздікке сараптама жүргізу мүмкін емес. Бүгінгі таңда бұл жұмыс ресми сипатқа ие және тек заңды тұлғалар үшін жасанды жұмыс көлемін қолдауға ықпал етеді.

Бұл ретте, осы ұйымдар беретін сараптамалық қорытындылар өнеркәсіптік қауіпсіздік саласындағы мазмұндық нормаларсыз жасалады және тек ұсынымдық сипатта болады.

Кен іздеушілікке байланысты:

Қазіргі уақытта кен ізденушілікке арналған аумақтарды өздері әзірлеген Жол картасына сәйкес облыстардың ЖАО бекітеді және облыс әкімдігінің қаулысына енгізіледі. Мысал ретінде, Жол картасына сәйкес учаскені ШҚО әкімдігінің 2018 жылғы 26 желтоқсандағы №392 «Кен ізденушілікке арналған аумақтарды анықтау туралы» қаулысына енгізу және кен ізденушілікке лицензия алу рәсімі бойынша, ізденіске арналған учаскелерді «Облыстық әкімдік жанындағы жеке кәсіпкерлік мәселелері жөніндегі сараптамалық кеңес», «Облыстың қоғамдық кеңесі», «Әділет Департаменті», «Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті» РМК сияқты органдар келіседі.

Ал 264-бапта 1-тармақта қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органның аумақтық органдарымен, жер қойнауын зерттеу жөніндегі уәкілетті органның аумақтық бөлімшелерімен келісу көрсетілген. Тиісінше, аумақтық

экология департаменті және қазұөж аумақтық органы бұдан артық емес.

Алайда, учаскелерді енгізу тәжірибесі көрсеткендей, іс жүзінде бұл рәсім ШҚО әкімдігі жұмысының мысалында бір жыл, тіпті бір жарым жылға созылады. Абай облысының іздеушілері осындай проблемаға тап болды, өйткені ШҚО ЖАО тәжірибесі негізге алынды. Мұндай мерзімге әлеуетті учаскені іздестіру үшін тіркеудің кешігуі көбінесе заңды тұлғаларға әкеледі. адамдар ТПИ барлау лицензиясын қарапайым түрде үлгермеген іздеушіге қарағанда, өз учаскесін ЖАО-мен келісуге қарағанда тезірек рәсімдей алады.

Бұл мемлекеттің бюрократиялық айналым құжатын жеңілдету саясатына қайшы келеді және аймақтың алтын әлеуетін ашуға тікелей кедергі келтіреді, сонымен қатар жеке қаражат есебінен геологиялық барлау процесін тежейді. Көбінесе көптеген алтын кен орындарын кен іздеушілер тауып, содан кейін өнеркәсіптік өндірісті орналастырды.

Көптеген учаскелер үшін бөлінген іздеу су қорының жерлерінде және су объектілерінде орналасқан. Бұл учаскелердегі шашыраңқы алтын ірі жер қойнауын пайдаланушылардың мүдделерін қамтамасыз етпейді және өнеркәсіптік өндіру объектілері болып табылмайды.

Алайда, техниканы қолданбай, кен іздеушілерге тау-кен жұмыстарын жүргізу көп уақытты қажет етеді және практикалық емес.

Жер кодексінің 43-бап,1-2-тармақтарына сәйкес, «Су объектісінің жағалау сызығынан бес жүз метр шегінде орналасқан жер учаскелерін беру су қорғау аймақтары мен белдеулерінің шекаралары айқындалғаннан кейін, сондай-ақ ерекше қорғалатын табиғи аумақтар мен мемлекеттік орман қоры жерлерін қоспағанда, оларды шаруашылық пайдалану режимі белгіленгеннен кейін жүзеге асырылады»

Алайда, су қорғау белдеулерінің шекараларын белгілеу үшін кем дегенде алты-сегіз ай қажет.

Нәтижесінде, жоғарыда аталған іс-шаралардың барлық тармақтарын орындағаннан кейін, учаскеге кен іздеуге лицензиясы бар, сіз тек жыл өткен соң ғана кіріп, өндіруді бастай аласыз, егер сіз Еңбек жұмысының маусымдылығын ескерсеңіз, онда бір жарым жыл.

Салдарларды жоюды орындауды қамтамасыз ету мөлшері гектарлар санының негізінде есептеледі (бір гектарға қамтамасыз ету мөлшерін облыстың жергілікті атқарушы органы айқындайды).

Алайда, іздеушілер қамтамасыз ету мөлшерін бір гектарға емес, лицензия мерзімінің әр жылына, яғни үш есе мөлшерде төлейді.

Сондай-ақ, Кодекс нормаларына сәйкес жер қойнауын пайдаланушылардың жер қойнауын зерттеу жөніндегі уәкілетті органға КИТШ ұсынуы 2023 жылғы 1 қаңтардан бастап өзінің қолданысын жоғалтады.

Бұл ретте, жер қойнауы туралы кодексте жер қойнауын пайдаланушының нормаланатын шығындар туралы ақпаратты көрсететін КИТШ немесе өзге де құжатты әзірлеу жөніндегі өзге де міндеттемелері көзделмейді.

Сонымен қатар, «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің 744-бабына сәйкес (бұдан

әрі – Салық кодексі) пайдалы қазбаларды өндіруге салынатын салықты есептеу мақсатында салық салу объектісі минералдық шикізат құрамындағы пайдалы қазбалар қорларының нақты көлемі (өтелген қорлардың салық салынатын көлемі) болып табылады, бұл ретте өтелген қорлардың салық салынатын көлемі салық кезеңі үшін нормаланатын шектердегі нақты шығындардың көлемін шегергендегі минералдық шикізат құрамындағы пайдалы қазбалардың өтелген қорларының көлемі болып табылады. осы мақсаттар үшін уәкілетті Қазақстан Республикасының мемлекеттік органы бекіткен КИТШ белгілеген шығындарЖер қойнауы туралы кодекске сәйкес КИТШ болуын көздейтін норма 2023 жылғы 1 қаңтарға дейін ғана қолданыста болатынын ескере отырып, көрсетілген кезеңнен кейін жер қойнауын пайдаланушыларда өндіру салығын дұрыс есептеуге мүмкіндік бермейтін жағдай туындайды, осылайша, 2023 жылғы 1 қаңтардан бастап жер қойнауы туралы кодекс пен ҚР Салық кодексі арасында КИТШ болу бөлігінде қайшылық қалыптасады.

Қорытынды

Жоғарыда келтірілген мәліметтерге сәйкес, геологиялық зерттеу, барлау және пайдалы қазбаларды өндіру саласының қазіргі жағдайы мен даму перспективалары жаман емес, елде кеңінен сұранысқа ие. Алайда сонымен қатар шешімін табу мәселелері де бар екенін ескеру қажет.

Жыл сайынғы ең төмен шығыстарға қатысты:

Осы ретте қолданыстағы Кодекстің 9-бабын алып тастау ұсынылады.

Техногендік минералды түзілімдерге қатысты:

Жоғарыда айтылғандардың негізінде жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу үшін шектелген аумақтар мәселелерін реттейтін Кодекстің 25-бабында гидротехникалық құрылыстар орналасқан аумақтарды да қарастыру ұсынылады. Бұл ретте шектеу ТМҚ орналастыру объектісінің меншік иесінің келісімі болмаған жағдайда қолданылады. Бұл түзету сонымен қатар үшінші тұлғалардың жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізуіне байланысты зиян келтіру мүмкіндігінсіз қауіпті өндірістік объект болып табылатын гидротехникалық құрылысты салуды, реконструкциялауды және пайдалануды жоспарлауға және жүргізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жоғарыда аталған шектеу осы гидроқұрылысты немесе гидротехникалық құрылысты реконструкциялау және жөндеу үшін жүзеге асырылатын КТПҚ барлау және (немесе) өндіру жөніндегі операцияларды жүргізуге қолданылмайтынын көздеуді ұсыну қажет деп пайымдаймын.

Жалпы, мәселе бар және оны шешу керек, бірақ 25-бап арқылы емес, 25-бапқа алып тастау арқылы өтпелі ережелер арқылы жүргізгені абзал.

Бұдан басқа, Экологиялық кодекске, Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы Кодекске, Азаматтық кодекске түзетулер кешені қажет болады. Бірақ тыйымды алып тастау, тек ТМТ барлау және шығару операцияларына қатысты болуы керек. Сондай-ақ, ТМТ-ді экологиялық кодекстегі басқа қалдықтардан бөліп, Жергілікті атқарушы органдардың иесіз қалдықтарды анықтау фактілері туралы ГЕОКОМ хабарлау рәсімін қарастыру қажет. ГЕОКОМ төлқұжат беруі керек. ТМТ қалдықтары танылмаған жағдайда қалдықтар иесіз қалдықтар деп танылады және кәдеге жаратылады.

Тексеру бақылауға қатысты:

Орталық немесе жергілікті деңгейде КТПҚ бойынша лицензиялар беру және ЛКН бақылау жүзеге асырылатыны туралы шешім қабылдау қажет. Жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды мемлекеттік бақылауды жүзеге асыру тәртібі бойынша түсіндірме хат қажет болуы мүмкін.

Заңсыз жер қойнауын пайдалануға қарсы іс-қимыл бөлігінде ҚР ӘҚБтК-нің 139-бабы бойынша түзетулер енгізу және ҚР ПМ-не тиісті құзыретті бекіту қажет.

Барлауға қатысты:

Осыған байланысты барлау жұмыстарын жүргізу кезінде рұқсат алу жөніндегі талапты алып тастау қажет, бұл талапты тәжірибелік-өнеркәсіптік өндірісті жүргізу кезінде және бекітілген қорлар/анықталған ресурстар болған

кезде ғана қолдануды ұсынамыз.

Қатты пайдалы қазбаларды барлау жөніндегі операциялардың салдарын жою және тау-кен жұмыстары жоспарына қатысты:

Кодекстің 141-бабының 4-тармағына сәйкес жер қойнауын мемлекеттік сараптауды Геология және жер қойнауын пайдалану саласында арнайы білімі бар және сараптама нәтижелеріне мүдделі емес тәуелсіз сарапшыларды тарта отырып, қорлар жөніндегі орталық комиссия жүзеге асырады.

Осыған байланысты ИДМ Геология және жер қойнауын пайдалану комитеті пайдалы қазбалар қоры жөніндегі мемлекеттік комиссияның 2018 жылғы 3 наурыздағы № 23-НК тәуелсіз сарапшыларының тізімін бекітетін бұйрық шығарды.

Бұл ретте тәуелсіз сарапшыларды тарту рәсімін, оның ішінде тәуелсіз сарапшыларға қойылатын білікті және өзге де талаптарды тарту және тағайындау тәртібін, тәуелсіз сарапшы ретінде болу мерзімін және т. б. тиісті регламенттеудің жоқтығы байқалады.

Іс жүзінде барлық сарапшылар (геологтар, Гидрогеология, геофизика және т.б.) жер қойнауын пайдалану саласындағы ұйымдардың жұмыс істейтін қызметкерлері болып табылады. Тиісінше, олар жер қойнауын пайдаланушылармен еңбек немесе шарттық қатынастарда бола алмайды, бұл мүдделер қақтығысының туындау қаупін тудырады.

Алайда, Кодекстің талаптарына сәйкес жер қойнауын зерттеу саласындағы уәкілетті органның тәуелсіз сарапшыларды тарту тәртібін регламенттейтін құқықтық актіні әзірлеу және бекіту бойынша құзыреті жоқ.

"Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы" кодекс нормаларын жаңа экологиялық заңнаманың ережелерімен сәйкестендіру, артық бюрократиялық рәсімдерді және жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттарға өзгерістер мен толықтырулар енгізуді келісу мерзімдерін азайту мақсатында ұсынылады.

ҚР Кәсіпкерлік кодексінің 81-1-бабына сәйкес реттеуші құралдар және (немесе) талаптар бірнеше шарттардың негізінде қалыптастырылады, олардың бірі пропорционалдылық пен ұтымдылық болып табылады.

Пропорционалдылық пен ұтымдылық деп кәсіпкерлікті мемлекеттік реттеудің ықпал ету деңгейінің Қазақстан Республикасының Конституциясымен және заңдарымен қорғалатын құндылықтар үшін қолайсыз оқиғалардың туындау тәуекелі дәрежесінің сәйкестігі түсініледі.

ҚР ЭК сәйкес тарату жоспарын келісуге қойылатын негізсіз жоғары талаптарды жою мақсатында жер қойнауын пайдалану жөніндегі операциялардың салдарын жою жоспарлары бойынша мемлекеттік экологиялық сараптамадан өту жағдайларын регламенттеуді ұсынамыз, өйткені тарату жоспары түпкілікті құжат болып табылмайды. Тікелей тарату мемлекеттік экологиялық сараптаманың оң қорытындысының міндетті түрде болуы көзделген тарату жобасына сәйкес жүзеге асырылатын болады.

Тарату жоспарында қоршаған ортаға эмиссиялардың нормативтері белгіленбейді, экологиялық қорытынды алудың басқа да елеулі экологиялық

көрсеткіштері қажет емес.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган жүзеге асыратын экологиялық бақылау және мониторинг мақсаттары үшін жер қойнауын пайдалану объектілерін жою тәсілдері мен әдістері өзгерген кезде, сондай-ақ өндірістік объектілер мен инфрақұрылым объектілерінің құрамы өзгерген кезде ғана ЭЭЖ жүргізу жеткілікті деп санаймыз.

Басқа жағдайларда тарату жоспары өнеркәсіптік қауіпсіздік сараптамасынан және мемлекеттік экологиялық сараптамадан өтпей, "жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы" ҚР Кодексінің талаптарына сәйкес құзыретті органға жіберіледі.

Бұл нақтылау қолданыстағы рәсімдерді оңтайландыруға, жер қойнауын пайдаланушы мен мемлекеттік органдарға жүктемені азайтуға мүмкіндік береді, бұл ретте қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган жою жоспарларының мазмұнына мониторинг жүргізу мүмкіндігін жоғалтпайды.

«Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» ҚР Кодексінің 219-бабының 3-тармағына сәйкес үш жылда бір рет жою жөніндегі жұмыстар құнының есептері жаңартылады.

Кен іздеушілікке байланысты:

Біз шелектің көлемі екі текше метрге дейін механикаландыру құралдарын пайдалануға рұқсат беруді ұсынамыз, атап айтқанда, бұл шелектің көлемі екі текше метрден аспайтын көпфункционалды, әмбебап алдыңғы тиегіш болуы мүмкін, өйткені егер сіз 0,5 текше метрді экскаватор мен бульдозерге 0,25 текше метрге бөлсеңіз, онда бульдозерлердің аршу және қалпына келтіру жұмыстары үшін 0,25 текше метр жоқ.

Барлаушы үшін экскаватор мен Бульдозерді аршу және қалпына келтіру жұмыстарына сатып алу қымбат және орынсыз шығын болып табылады, бұл мәселені шешу үшін біз техниканы жалдау құқығында пайдалануға рұқсат беруді ұсыну қажет деп пайымдауға болады.

Сонымен қатар айтылғандарды ескере отырып, КТПҚ жер қойнауын пайдаланушыларды бақылау және мониторингілеу жөніндегі іс-шараларды өткізу барысында негізінен ЖАО КТПҚ-ға лицензия берген орган ретінде ғана емес, сонымен қатар басқа да мүдделі мемлекеттік органдар да жұмылдырылды деген қорытынды жасауға болады. Мұндай іс – шараларды іске асыру барысында басты міндет-жоғарыда аталған мемлекеттік органдардың жұмысын үйлестіру екендігін атап өту қажет. Көбінесе жер қойнауын пайдаланушылар қай мемлекеттік органға жүгіну проблемаларына тап болады, осылайша олардың өтініштерін басқа органдарға қайта бағыттау басталады, бұл қажетті шараларды қабылдау уақытын кешіктіреді. Сондай-ақ, мемлекеттік органдар арасындағы жасырын бәсекелестікті атап өткен жөн, ол кейіннен көрсетілетін қызметтің сапасына әсер етуі мүмкін.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1 Маңғыстау облысы жер қатынастары басқармасының ресми сайты. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mangystau-uzo?lang=kk>. Жүгінген күні: 10.04.2023 ж.

2 Басқарманың құрылымы, Маңғыстау облысы жер қатынастары басқармасы: ресми сайт. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mangystau-uzo?lang=kk>. Жүгінген күні: 10.04.2023 ж..

3 Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. https://www.akorda.kz/kz/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-elbasy-nenazarbaevty-n-kazakstan-2050-strategiyasy-kalyptaskan-memlekettin-zhana-sayasi-bagyty-atty-kazakstan. Жүгінген күні: 10.04.2023 ж.

4 Мемлекет басшысының 2018 жылғы 5 қазандағы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына Жолдауы. https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nanazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-5-kazan Жүгінген күні: 10.04.2023 ж.

5 Data Explore the index results from composite down to indicator level; filter by sector and geographical grouping // Natural resource Governance institute [e43 resource]: <https://www.resourcegovernanceindex.org/data/mining/issue?region=global>. Жүгінген күні: 10.04.2023 ж.

6 «Мемлекет басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы. https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy. Жүгінген күні: 10.04.2023 ж.

7 Елубаев, Ж. С. Законодательство о недрах и недропользовании: 25 лет развития / Ж. С. Елубаев // Выступление на XV Юбилейной Международной Атырауской правовой конференции «Недропользование - основа экономики Республики Казахстан. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32754881#pos=5;-106. 1 б. Жүгінген күні: 10.04.2023 ж.

8 Фарман, И.П. Мониторинг как метод исследования и представления знания. <https://cyberleninka.ru/article/n/monitoring-kak-metod-issledovaniya-i-predstavleniya-znaniy>. Жүгінген күні: 10.04.2023 ж.

9 Елубаев, Ж.С. Проблемы правового регулирования недропользования: отечественный опыт и зарубежная практика. Монография. – Алматы: – 2010 ж. – 229 б.

10 Панфилов, Е., Дудиков, М. О зарубежном опыте правового регулирования горных отношений // Регулирование освоение недр. /Е. Панфилов, М. Дудиков. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37608821>. Жүгінген күні: 10.04.2023 ж.

11 Клюкин, Б. Д. Горные отношения в странах Западной Европы и Америки: (Англия, Канада, США, Франция, ФРГ) / Ин-т законодательства и сравн. правоведения при Правительстве РФ. – Москва.: Городец, 2000. – 442 б.

12 Кирдина, С. Институт земельной собственности в России // С. Кирдина. – Текст: электронный // http://www.kirdina.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=58&lang=ru. Жүгінген күні: 10.04.2023 ж.

13 Дудиков, М.В. Правовое обеспечение публичных интересов в горном праве.: диссертация канд.юр.наук: 12.00.06 / Дудиков Михаил Владимирович. – Москва, 2015. – 494 с. / <https://studizba.com/files/show/pdf/59163-70-dissertaciya.html>. Жүгінген күні: 08.06.2023 ж.

14 Ұлттық банктің есебі / Сыртқы экономикалық секторды талдау. <https://www.nationalbank.kz/ru/news/analitika-metodologiya/rubrics/1335> Жүгінген күні: 08.06.2023 ж.

15 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы <https://stat.gov.kz/industries/economy/national-accounts/> Жүгінген күні: 08.06.2023 ж.

16 «Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігінің Экологиялық реттеу және бақылау комитеті» республикалық мемлекеттік мекемесінің және оның аумақтық органдарының ережелерін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2014 жылғы 20 қазандағы № 62 бұйрығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1400009824> Жүгінген күні: 08.06.2023 ж.

17 Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі Геология комитеті мемлекеттік мекемесінің аумақтық органдарының ережелерін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі Геология комитеті Төрағасының 2019 жылғы 12 тамыздағы № 68-НҚ бұйрығы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G19NPG00068> Жүгінген күні: 08.06.2023 ж.

18 Келісімшарттар талаптарының орындалуын сақтауға мониторингті және бақылауды жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің 2015 жылғы 28 сәуірдегі № 500 бұйрығы. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500011762> Жүгінген күні: 08.06.2023 ж.

19 Қазақстан Республикасының Жер кодексі Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы N442 Кодексі. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442_ Жүгінген күні: 08.06.2023 ж.

20 Жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттар және (немесе) лицензиялар шарттарының сақталуына бақылауды жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің

- 2018 жылғы 24 мамырдағы № 375 бұйрығы.
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017075> Жүгінген күні: 08.06.2023 ж.
- 21 Бабкин С.А. Основные начала организации оборота недвижимости. — М.: АО «Центр Юр Инфор», 2001. — 245 б.
- 22 Мухитдинов Н.Б. Правовые проблемы пользования недрами. — Алма-Ата: Изд-во «Наука» Казахской ССР, 1972.
- 23 Сыродоев Н.А. Правовой режим недр. — М.: Юрид. лит., 1969. — 180 б.
- 24 Заславская Л.А. О понятии объекта права государственной собственности на недра и пользование ими // Ученые записки ВНИИСЗЮ. — 1969. — Вып. 16.
- 25 Ерофеев Б.В. Советское земельное право. — М.: Высш. шк., 1965. — 256 б.
- 26 Мухитдинов Н.Б., Мороз С.П. Горное право Республики Казахстан: Учеб. пособие. — Алматы: Юрист, 2004. — 289 б.
- 27 Законы гражданские (Свод зак. Т. X, Ч. 1. Изд. 1900, по Прод., 1906, 1908, 1909 г.) с разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов. 4-е изд. / Сост. И.М. Тютрюмов. — СПб.: Изд-во «Законоведение», 1913. — б. 20.
- 28 <https://sud.gov.kz/kaz>. № 2-174/5-04-Іс.
- 29 Вещные права в Республике Казахстан / Отв. ред. член-корр. Академии наук Республики Казахстан, д-р юрид. наук М.К. Сулейменов. — Алматы: Жетжаргы, 1999. — 325 б.
- 30 Диденко А.Г. О понятиях «право оперативного управления» и «право хозяйственного ведения» и их законодательном отражении // Гражданское законодательство Республики Казахстан. — Вып. 15. — Алматы: ЮРИСТ, 2003.
- 31 Скрябин С.В. Гражданско-правовые проблемы понятия вещного права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. — Алматы, 1998.
- 32 Скрябин С.В. Вещное право. Курс лекций. — Алматы: НИКЦ КОУ, 2009 — 248 б.
- 33 Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375> Жүгінген күні: 08.06.2023 ж.
- 34 Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі Геология комитеті мемлекеттік мекемесінің аумақтық органдарының ережелерін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі Геология комитеті Төрағасының 2019 жылғы 12 тамыздағы № 68-НҚ бұйрығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/G19NPG00068> Жүгінген күні: 08.06.2023 ж.
- 35 Қазақстан Республикасының Экологиялық Кодексі Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400> Жүгінген күні: 08.06.2023 ж.
- 36 Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 27 желтоқсандағы № 125-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000125> Жүгінген күні: 08.06.2023 ж.

37 <https://kz.kursiv.media/2022-05-02/v-ekonomiku-kazahstana-v-2021-godu-prishlo-24-mlrd-pryamyh-investicij/>